

Titkaink hátszaga

Legkedvesebb tanárom halálhíre a temetés után két hónappal jutott el hozzám. Akkor nem tett rám különösebb hatást. Magam is csodálkoztam, hogy milyen közömbösen fogadom. G. páter kamaszkorom nagy élménye. Akkoriban jobban ragaszkodtam hozzá, mint az apámhoz. (A hasonlat, elismerem, nem képes sugallni mély és nagy szeretetem mértékét; de mások, nálam szerencsésebbek, bizonyára jobban ragaszkodnak az apjukhoz, mint én, és így talán – objektíve – mégiscsak ép-kézláb a hasonlat.) Később, hónapok múltán engedte át a tudatom a hírt az érzelmeimhez. És akkor szinte zokogtam. Vádoltam magamat, amiért olyan ritkán látogattam meg ezt az embert, aki elviselhetővé tette a kamaszkoromat, akinek annyit köszönhetek, s aki – most már érzem – olyan nagy úrt hagyott maga után. De: gyarló az ember és beosztó. A hírhozó – volt osztálytáram, Antoni Kraszocki bátyja, Maciej – nem lepődött meg közönyösségemen. Elterpeszkedett a karosszékekben, beteg bal lábát kényelmesen kinyújtóztatta, megtömté pipáját és rágyújtott.

Hallgatott, füstölt.

Várta, hogy emésszem meg a hírt.

G. páter halálának tényét elraktároztam, és elhalsztottam. Az ember legyen beosztó. Maciej csendesen, áthatóan figyelt, azt hiszem, észrevette, hogy nem szívesen engedem magam megzavarni.

*

Egy történeten gondolkoztam, mely lényegében több történet volt, s ezért lehetetlennek látszott leírni. Én mégis *meg akartam írni ezt a történeteket*. Arra gondoltam, ha hangosan kimondanám ezt a félmondatot, hogyan reagálna Maciej a hibás egyeztetésre. Kijavítana? Kiskamasz koromban sem javított ki, csak megmozdította a fejét, megbillentette a pipáját, vagy megigazította a sapkáját, s figyelmeztető pillantást vetett rám. Akkor már tökéletesen beszéltem a lengyel nyelvet, de a vidék, a falu, az erdő annyi új szót kínált, hogy hirtelenében nemegyszer apró tévedéseket követtem el. Mindjárt kijavítottam őket, Maciej elégedetten a tarkójára tolta a sapkáját – mindig csodálkoztam, vadászember létére miért nem hord kalapot –, ha pedig bosszantani akart, leszakított egy mezei virágot, megmondta a nevét, s mindjárt megkérdezte, hogy is van ez *angolul*. Gúnyosan vigyorgott, hogy anyanyelvemen nem ismerem a mezei virágok nevét. (Este, otthon szótárban néztem meg, hogy ne kelljen apámtól megkérdeznem.)

– Azt tudod, hogy Antoni elesett?
Tudtam.

A történetem, *történeteim* rejtőzködő emberekről *szólt* volna. Akik olykor felszívódnak, olykor eltűnnek.

Táviratot küldeni egy vidéki város szállodájába, két napra szobát foglalni. Másik távirat egy közeli városkába menne, egy nő – férjezett asszony – nevére. Harmadik táviratot egy faluba küldeném. Mindhárom helységbe ugyanarra a napra vonatjegyet váltani. Bejelentkezni a hotelbe. Majd eltűnni... Átmenni a másik városkába. Szobát keresni, ahol fogadható a *férjezett asszony*, aki azt mondja, csak két nap múlva tud néhány órára ismét elszabadulni otthonról, a férje és a három gyereke mellől. Levelet írni az asszonynak: addig, amíg megérkezik, észrevétlenül meghúszom magam ebben a szobában, és két napon át egyvégteben csak rá gondolok.

A szerelmes asszony távozása után a városka másik végébe sietni. Csendes, kertes házban szobát bérelni. Közölni a háziasszonnyal: művész vagyok, írni, festeni szeretnék. Teljes magányban. Kérem, asszonyom, messzemenően biztosítsa ezt.

Aztán észrevétlenül messzebb, tovább menni. A faluba. Szobát keresni: néni drága, a környéken fogok kirándulni. Botanikával foglalkozom. Jövők-megyek, gondot viselek magamra, főzök is, a néni semmivel ne törődjék.

Tovább menni: a szépasszonnyal tervezett holnapután újabb találkáig szabad vagyok. Ott járok, ahol a kedvem tartja. És csak én tudom, hogy hol. Két nap múlva elmesélem a szépasszonynak,

milyen nehezen telt az idő a szobában rejtőzködve, egyvégtében rá gondolva. Elképzélheti. Elképzeli. Forrón jutalmaz.

A kertes ház gazdasszonya egy különös művészemberről pletykál a szomszédasszonynak.

A hotel személyzete, amikor átmegyek a hallon, „elnézően összenéz”: titkos utak hőjét látja bennem.

A néni hajnalban egy köcsög aludtتهjet helyez az ablakom és a zsalu közé. Elejtettem, hogy nagyon szeretem az aludtتهjet, kértem, számítsa be a szobám bérébe. „Szó sem lehet róla, van itt tej, drága, mindennap annyit ihat, amennyit csak akar...” A néni sajnálkozik, hogy ilyen mesterségre adtam a fejem, egyvégtében a mezőt járom...

...Annyi példányban élek, annyi példányomat hagytam magam mögött, szerveztem magam mögé, magam helyett, hogy egy-két napra biztosítottnak látszik a szabadságom, kószálhatok kedvemre a világban – a „nem én vagyok” végtelen könnyedségével. Két nap múlva számba vehetem a „becsapottak, megtévesztettek” arcán, szemén, hogy amíg hiányoztam, mennyi mindent is *tettünk: én*.

*

Maciej nem látszott törődni alig palástolt szórakozottsággal.

– Mondják, hogy nincs kötött munkaidőd.

– Ez a mérnökök előnye. A tervrajzokat ugyan időre adom le, de nem vállalok sokat, és szabadon gazdálkodom az időmmel.

– Akkor meglátogatsz!

Azt hittem, valamit terveztetni akar velem. Nyilván, ennyivel tartozom is neki, megígértem tehát, hogy alkalomadtán meglátogatom.

*

De ha egyszerre többen akarnak elrejtőzni? Többen küldenek táviratokat, bérelnek szobákat, melyekben *nem* laknak – vagy a szökés, a távollét és jelenlét más módozatait eszelik ki... A lakatlan (vagy csak futtában, kevés időre lakott), hátrahagyott szobák lakói keresztezhetik egymás útjait. Éppen azért, mert túlságosan is arctalanok. A hotelek személyzete, a hónapos szobák gazdái, a szomszédok – a „világ” – összetéveszthetik őket.

A világnak mi csak úgy „rémlünk”.

És ha történik valami? Mert mindig történik valami: abban a kisvárosban, ahol két szobában vagyok, amíg nem vagyok ott. Hiszen mások is lehetnek ott egy-két szobában, miközben ki tudja, hol járnak, mit cselekednek.

Lényegében itt kezdődne a történet. Amikor összetévesztik azokat, aki nem mi voltunk, és mégiscsak mi voltunk. Amikor a rejtőzködők tehetetlenül nézik, hogy összetévesztik *őket*: akiket saját magukként hagytak hátra („maguk mögé”), saját maguk helyett.

Maciej nem sietett.

– Azt se bánnám, ha most jönnél. Szükségem volna rád.

Eléggé unottan mondta. Nem lehet sürgős.

Legfennebb kényelmes lenne neki, ha mindjárt magával vihetne.

– Most éppen nem tudok. Később. Később feltétlenül.

– Na, jó.

Pipával a fogai között intett, lépjek közelebb. Zöld vadászkabátjának hatalmas belső zsebéből kemény fedelű mappát vett elő, kinyitotta.

G. páter karikatúrájára bökött.

– Tudtál, gyerek! Nem vicc. Tudtál!

Sorozatban gyártottam G. páterről a karikatúrákat. Minden osztálytársamnak több is jutott belőlük. Volt egy sorozatom: körberajzoltam kedvenc tanárunkat. Szemből, félprofilból, profilból... Egyik rajzlapon csak a tarkója és a háta látszott. Ezzel volt a legnagyobb sikerem. Így is felismerhető volt a páter jellegzetes koponyája. Többen rendeltek belőle. Ha a sorozat darabjait a padok tetején sorba raktuk: körbejárhattuk matematika-tanárunkat. Pedig egyenes vonalúan következtek egymás után a karikatúrák.

– Na. Én is nagyon szerettem az öreget. Azért mondom.

Nem próbáltam kitalálni, miért mondja. Végigpörgettük a rajzokat. Egy jellegzetes, körbeforduló G. pátert ki tudtam volna választani közülük. Bár különböző időkből állott volna össze a sorozat. Maciejnél sok rajz volt. Több, mint amennyit elesett öccse, Antoni hagyatékában található. Úgy véltem, összegyűjtötte – G. páter iránti szeretete jeleként? – ezeket a primitív technikával ké-

szült, iskolázatlan, gyakorlatlan kéz rajzolta, de vitathatatlanul kifejező, ötletes portrékat.

– Na jó. Akkor várlak.

Összecsukta a mappát, de a térdén hagyta. Mellékesen megjegyezte:

– Már nem rajzolsz, mi?

– Sosem rajzoltam komolyan. Amatőrködés, szórakozás volt. Nincs rá időm.

– Megeshet, hogy kár! – vélte Maciej!

*

És ha valami történne – mindig történik valami –, teszem azt, egy bűntény, na, nem úgy, hogy *mi* követjük el, hanem: valaki más. De teszem azt, tanúskodni kellene.

„A lakóm a szobájából ki sem mozdul, az igaz, de ha az ablakon kipillant, éppen az utcára lát, s véletlenül láthatta, ki volt az elkövető” – mondanák a házigazdák a város csendes, kertekkel tele-szórt kerületében, ahol többen veszünk ki szobát – *mi*, rejtezkedők.

Az arcok összemosódnak.

A magam helyett hagyott, magam mögé szervezett festő, botanikus, hősszerelmes és rejtélyes utazó összekeveredik egyetemi hallgatóval, ügyvédbojtárral, vándorfényképésszel – *bárki lehet-nénk* a rejtezkedő természetűek és kedvűek közül, de milyen védtelenek ezek a bárkik; de milyen erősség- és szabadságérzetet ad ez a kétnapi bolyongás.

*

Maciejt udvariasan kikísértem az állomásra. Ragaszkodott hozzá, hogy gyalog menjünk, pedig eléggé húzta a bal lábát. Mindig volt egy olyan érzésem, hogy a lábának az idő múlásával gyógyulnia kellene. Most is furcsálltam, majdnem roszszallva vettem észre: ugyanúgy biceg, mint régen. És ugyanúgy nem látszik tudomást venni róla. Megtanult zaj nélkül járni. Nem húzza sérült lábát, hanem minden lépésnél megemeli, kiszámítottan érinti a földhöz, s így elkerüli a csoszogást.

– Na, veszítünk öt percet, de hát a séta is cél.

Maciej a bal kezével a hátunk mögé bökött.

– Ha a kis utcán balra betérünk, utána jobbra fordulunk, két utcát átszelve az állomáshoz érünk. Öt percnyi rövidítés.

Közönyösen magyarázta, megjegyezte csupán, mintha annyit mondott volna, tavasz van, barátom, jönnek a nagy nyári melegek, de rám nézett, és őszinte döbbenettel megállt.

– Azt akarod mondani, hogy nem ismered a rövidítést?!

– Nem akarom mondani. De nem ismerem.

– Na! – rosszallóan csóválta a fejét – hogy lehet élni egy be nem cserkészett erdőben?

Most én torpantam meg. Maciejnek olykor egészen fura asszociációi voltak. Mindig logikusak a maguk nemében, de csak az érthette teljesen őket, aki ismerte az észjárását. Furcsállottam, hogy Maciej az erdővel, annak tisztásaival, csapásaival, rejtekeivel azonosítja a várost. Így jár-*kel* benne.

*

Egy szobát kivenni kertes házban. Egy másikat bérházban. A bérházaknak két kijáratuk van. Egyiken bemenni, másikon ki. Olyan bérházban venni ki szobát, amelyben ismerősök is laknak. A szobát letagadni: azt valaki más vette ki, kérem, a néni is, az öregúr is rosszul emlékszik rám, homályosak ezek a folyosók, én csak ismerőseimet látogatom, igaz, újabban elég sűrűn, ebben a házban.

*

Úgy tűnt, Maciej bosszankodik, hogy hangot adott rosszallásának, amiért nem ismerem a „város vadonját”. S magamban még gúnyt is űzők belőle, olyan szókapcsolatot tulajdonítván neki, amilyent nyilván sosem használna. Maciejtől távol áll minden keresetten „igényes” kifejezés. Ha egy gyors eszű és villámlábú róka be akarná csapni, ide-oda cikázna előtte, körötte, hol itt, hol ott tűnne fel, hogy Maciej azt hihesse: legalább négy róka űz csúfot belőle, hát akkor az a róka alaposan tévedne. Az állomáson, mielőtt búcsút vetünk egymástól, megígértem, hogy rövidesen meglátogatom. Nyilván megértette, hogy majd, egyszer, később, ha olyan kedvem támad, és érkezésem lesz.

– Már most elmennék veled szívesen, de...

– Na jó. Várlak.

*

A történeteket nem tudtam egy épkézláb történetbe foglalni. Ingerült voltam, fáradt és szerelmes. „Egyszer Maciejjel és Antonival...” Mivel

Antoni elesett, így akartam kezdeni a mondatot: Egyszer Maciejjel; a halottakkal már *abban az időben* sem akarunk számolni, amelyben még éltek?!; nem tudom, miért nehezebb – mert az! – így fogalmaznom: egyszer Maciejjel és Antonival sok halat fogtunk.

Maciej este vagy ötven-hatvan nyelőre békákat tűzött.

A nyelő fura horgászbót volt. Kemény fából készült kisebbfajta cövekre emlékeztető „nyele” legfönnebb húszcentis. Vagy harminc méter zsineg rátekerve, végén horog. Elindultunk a folyó mellett. Maciej feltűzte a békát, letekerte a zsinetet, s messze bedobta a horgot. Utána a – martosabb, meredekebb – parton leereszkedett a víz széléig, s leszúrta a cöveket egy-egy fa, bokor tövében vagy az iszapban. Aki nem tudta, hova rejtette a nyelőt, sosem találta volna meg: takarta a bokor, víz, iszap, kő. Előfordult, hogy ötven-hatvan, este leszúrt nyelőből másnap hajnalban egykettőt ő maga is képtelennek bizonyult megtalálni. Ilyenkor roppant dühös volt, és egész nap kereste volna.

Egyszer, amikor vele és öccsével, Antonival halásztunk, sok halat is fogtunk, a nyelőket is mind megtaláltuk. És fogott Maciej egy nagy halat. Kivette a nyelőt a kő alól, tekerni kezdte a kis cövekre, a nyélre a feszülő zsinetet. Mintha gyep-lőszár lett volna, enyhén megrángatta. Na, mondta, gyertek ide, fogjátok meg. Így húz egy istentelenül nagy hal. Megfogtuk. Maciej egyetlen

húzta, úsztatta mind közelebb a parthoz a halat. Mikor kinn volt, rávetette magát, ölbe kapta:

– *Akkora, mint egy malac.*

Valóban hatalmas, hasas példány volt. Mindhárman, mindenről megfélelkezve, boldogan, harsányan kacagtunk, de engem zavart, hogy miért akkora a hal, mint egy malac. A hasonlat nem csupán súlyra, méretre vonatkozik. A hasonlat valami más tulajdonságot is feltételez – hogy a hal akkora lehessen, mint egy malac.

*

Nemcsak a *történeteket* nem tudtam *egy* történetbe foglalni, Maciej régen, kamasz koromban elhangzott mondatára se találtam olyan magyarázatot, mely rejtett értelmét előttem is felfedte volna.

Maciej költő, mondtam magamban, s mindjárt hangtalanul rázott is a röhögés. Maciej fura észjárása messze állott a költészettől. Semmi, de aztán semmi érzéke nem volt a lírához. Pedig talán még verset is közölt életében – ez eléggé zavaros, átláthatatlan történet volt. Szülei katonai pályára szánták. Kitűnően tanult, jó képességű ifjú volt. Miután bal lába megsérült, Maciej lemondott arról, hogy valaha is befejezze tanulmányait.

– Amióta – a bal lábára ütött –, azóta a saját lábamra állhattam.

Ezt első találkozásaink egyikén mondta, és ezzel nagy hatást tett rám. Egészen pontosan értelmezte, hogy a saját lábára állt: arra járt és azt tett, amit akart, amit jónak látott. Szüleinek szemet kellett hunyniuk értelmetlennek ítélt vállalkozásai

felett. Antoni szerint, ha nem is mindegyik elképzelése üt be, Maciej vállalkozásai összességükben nyereségesek. Függetlenül magától, házat épített az erdő mellett, egy kisebb folyóvíz partján. Szenvédeyesen vadászott és halászott. Beszélték, hogy művészi tökélyre vitte az állat-kipreparálást. Több múzeumnak tömött ki vadakat; olyanok voltak, mintha éltek volna. Aztán csónakgyárat akart alapítani. Megtervezett vagy négy fajta csónakot. Alkalmazott néhány ácsot a környékbeli falvakból, akikkel megépíttette a csónakokat egy hirtelenében és frissiben felhúzott hodályban, mely a gyár első épülete lett volna. A városka vezetőit próbálta meggyőzni, hogy a sétatéren vagy a közelében képezzenek ki mesterséges tavat. Kész tervekkel jött, de ezeket végül elvetették, pedig még az apja is kénytelen-kelletlen közbenjárt az érdekükben. Az elkészült csónakokat Maciejék a tavaszi áradáskor lehozták a kis folyón a várost átszelő folyóra. Nagy nehezen eladtak néhányat. A többi a Kraszocki család tulajdonában maradt.

*

A különös kiképzésű csónakokról szóló regékkel csábított el Antoni Kraszocki egy nyári vakáció idejére magukhoz. A csónakgyárat Maciej hegedűkészítő műhellyé alakította át. A hegedűk kelendőbbek – és talán jobbak – voltak, mint a csónakok. Maciej maga is jól játszott e hangszeren. (Édesanyja örült, hogy gyerekkorában nem zongorázni, hanem hegedülni taníttatta.) De a vershez, lírához nem értett. Nem érdekelte a költés-

szet, csak a szükség vitte rá, hogy mégis érdeklődjön a költők iránt. Antonit is kifaggatta, minket is kérdezett, ki mindenki ír mostanában verset.

– Akármit írhattok, leközlöm. Na. Lehet szerelmes vers is. Azt mondják, az kapós. A kisasszony nevét elhagyjuk, vagy költött névre cseréljük.

Maciej akkoriban vásárolt egy kis nyomdafel-szerelést. Megtanulta a szedést, tördelést, s mivel az előző tulajdonos hatalmas mennyiségű papírt is rásózott, Maciej elhatározta, lapot alapít. Elhatározását tett követte. Úgy gondolta, az embereknek télen több idejük van olvasni, több a mulatság, több a lakodalom, indít tehát egy téli lapot.

A *Téli regét* Maciej saját kezűleg szedte, nyomta, s ami legfontosabb: jórész ő maga írta. Hetente hozott ki két-három számot, abban reménykedve, hogy napilappá fejlesztheti, és Tavasz Rege, Nyári Rege, Őszi Rege címmel átfogja az évet, majd az éveket... és aztán a végtelenségig gurul ez a napilap-örökmozgó előre a jövőbe. Különös egyveleg volt. Két számát egy ideig őriztem. (Mutatóba hozta őket Maciej, amikor fiatal költőket keresett az iskolánkban.)

A *mesterhegedű regénye*: ez folytatásokban közölt mű volt, nyilván Maciej írta. Hozzáértéssel magyarázta a hegedűkészítés fortélyait, ismertette a szakma történetét. De olyan hévvel tette, hogy az olvasónak az volt az érzése, rongy ember, ha rögtön nem kezd ő maga is hegedűt barkácsolni.

A másik – az előbbivel párhuzamos – sorozatot Maciej a lótenyésztésnek szentelte. Rajzokat is

közölt. Elég sikerülteknek tartottam a Maciej rajzolta lovakat.

Volt haláleset-, keresztelő- és lakodalomrovata is a *Téli regé*-nek.

Mivel Maciej nehezen bírta szusszal, munkatársakat próbált toborozni. Nem sikerült. Mindenki ismerte szeszélyes – bár makacs és kitartó – jellemét. Úgy segített magán, hogy közölte például két lakodalom majdnem szöveghű leírását. Az egyik egy textilkereskedő lányának a lagzija, a másik egy kisebb hegyi falubeli ács lányának a menyegzője volt. A szövegek – rigmusok, tósztok, dalok – közé Maciej „objektív hangú” kommentárokat ékelt. Kasiát, az ács lányát „elisiumi rétek zsenge harmatát eszünkbe idéző hamvas nimfát”, mitológiai utalásokkal írta le.

Az öles vőlegény, Janek, aki favágással kereste kenyerét, mint Hektor díszelgett Maciej zsurnalisztikai eposzában.

A násznagy Kacinski, a falucska kovácsmestere Héphaisztosz melléknévvel szerepelt.

Demokratikus érzelmű fiatalember lévén, Maciej ugyanazt a mitológiai kisegítő vagy besegítő személyzetet állította munkába akkor is, amikor a nagykereskedő lányának esküvőjét írta le. De ha a falucska lakói megtisztelve érezték magukat Maciej mitológiai sallangjaiban, kamaszkorom kisvárosának nimfái, Hektórai, Thészeuszai, Héphaisztoszai közül sokan megsértődtek.

A „sisakrázónak” nevezett kalapos (jól menő szalonja volt a főutcában) nagyszájú felesége há-

borodott fel elsőnek, s ettől bátorságra kapott az egész Helikon.

A Kraszocki család tagjai – elsősorban Maciej szülei – sűrű (feszültségoldó, sérelmeket elsimító) vizitelésbe kezdtek. Maciejnek megcsappanni kezdett a kedve és az ihlete. Ekkor próbált fiatal költőket toborozni. Remélte, valamelyikből csak lesz „valaki”, s ez utólagosan értelmet, jelentőséget kölcsönözne (kezdte belátni:) át nem gondolt, botor vállalkozásának.

Nem emlékszem, nálunk az osztályban sikerült-e költőket beszerveznie Maciejnek. Végül már alig várta, hogy kitavaszodjék. Megszüntette a *Téli regét*. Bölcs döntés volt. A konkurencia (a városnak két napilapja és egy hetilapja volt) úgyis ellehetetlenítette volna. Nem beszélve Árkádia vagy Helikon (nem jegyeztem meg pontosan, hol lakodalmaztatta Maciej a hőseit) lakóinak elszánt bojkottjáról, mellyel a *Téli regét* sújtották.

Tavasszal Maciej még kinyomtatott egy matematikai példatárat száz példányban (Antoni ingyen osztogatta az osztályban), hogy bebizonyítsa, nem győzték le, a cége áll. Valóban állott.

– Atlasz vagy, Maciej – így próbáltuk volna heccelni, de nem lehetett kihozni a béketúrésból. – Nyakadon a nyomda s a kazalnyi papír.

Maciej feltűzte a békát a horogra, s miközben leszúrta a nyelőt az iszapba, magabiztosan kijelentette:

– Aki azt hiszi, hogy a vállalkozás sikertelen volt, az óriásit téved... Ti kinek hisztek? Nekem

vagy azoknak a tökfeknek?! – Maciej a város felé intett.

Én neki hittem. Antoni vigyorgott. Mint akkor, amikor Maciej akkora halat fogott, mint egy malac.

Ingerelt ez a malac. Azért látogattam meg a tervezettnél korábban Maciejt, mert érdekelt, vonzott ez az ember, aki malachoz hasonlította a halat.

*

Levelet írtam Juliának. Megírtam neki, mennyire szeretem, és hogy olykor milyen nehéz ezt az érzést elviselnem. Elmegyek egy időre, a munkába temetkezem. Kíváncsi voltam, hogyan fogadja Julia az elhatározásomat.

Levelet küldtem az N.-i cégnek, hogy május tizedikén viszem az elkészült tervrajzokat, s hogy a szükséges módosításokat helyben, ott-tartózkodásom alatt megbeszéljük.

Írtam Borys barátomnak, hogy május második felében meglátogatom.

Julia tartózkodóbban búcsúzott, mint reméltem.

N.-ben hamar végeztem. Mint számítottam, nem volt szükség a tervrajzok módosítására.

A hotelben látogatott meg Julia, három szenvedélyes órát töltöttünk együtt, és megígérte, hogy két nap múlva megint elszabadul férjétől és három gyermekétől, hogy két-három órát ismét egymásnak szenteljünk az életünkben.

Két napot henyéltam bezárkózva a hotelszobában, aztán táviratoztam Maciejnek: tizennegyedikén érkezem.

Tizenharmadikán újabb három szenvedélyes

órát szenteltünk egymásnak a titokban érkező Juliával, de a harmadik óránk fájdalmasan szomorúra sikeredett. „Nem csak két-három óráig, hanem egész életemben veled akarok élni!” mondtam Juliának, akiből erre kitört a zokogás, majd a tőle megszokott bájjal hirtelen öltözködni kezdett; azt mondta, fogalmam sincs egy negyvenhárom éves nő életéről – és visszavitte gyönyörű testét a férjéhez és három gyermekéhez. Megígérte, időben táviratot küld, ha ismét találkozhatunk.

Julia távozása után én is továbbutaztam: Maciejhez.

Az állomáson várt. Batárral. Csak így nevezhetem ezt az alkotmányt, mely ódon hintóféleségre emlékeztetett, bár látszott, nem régen készült. Négy ablaka is volt. Maciej feltessékelt a hátsó ülésre. Ő az elsőre ült, háttal a menetiránynak. Az elülső, nyitott ablakon áthúzott gyeplőt megrántotta, s a két ló elindult.

– Nagyon hasznos – mutatott körbe Maciej –, amikor esik az eső. Fából van, melegségérzetet kelt. Az autók fülkéit is fából kellene készíteni. A legnemesebb anyag.

Nem tudtam igazából ráfigyelni, mert a lovakat néztem. Magabiztosan vontatták végig a batárt kamaszkorom városán. Egyszer csak megálltak, topogtak, kapkodták a fejüket. Maciej megrántotta a gyeplőt:

– Most ne zavarjuk apámékat, öreg emberek, felzaklatná őket a jelenléted.

A lovak megindultak.

A város szélén Maciej az ülés karjára bogozta a gyepelőt.

– Ismerik az utat. Sötétben is hazavisznek.

Elterpeszkedett, jelezve, hogy nyugodtan tárgyalhatunk.

– Na, lesz egy kis kikapcsolódásod. Nem árt. Rád fér.

Utána kifejtette, hogy utálja a kikapcsolódásnak még a gondolatát is. Ő úgy kapcsolódik ki, hogy egyúttal bekapcsolódik másvalamibe. Így szüntelenül tevékenykedik. Egyik tevékenység fáradalmait másfajta munkával piheni ki. Ő szakadatlanul dolgozik.

– Most is? – próbáltam gonoszkodni.

– Ezt a járművet én terveztem. Figyeld csak a rugózatát. Ha beválik, akkor az egész utasteret, ezt a fülkét leemelhetjük a szekér tengelyeiről, és autók futóművére helyezhetjük. Ha beválik. Most is azt figyelem. És a két ló...

Maciej elhallgatott, pipára gyűjtött. Nem tudtam, mi van a két lóval. Úgy éreztem, hogy Maciej szerint tudnom kellett volna. Elmagyarázta. Nem ismeri el, hogy a lótenyésztésben behozhatatlan előnyre lehetne szert tenni. *Az idő a természetben elenyészik.* Mert mi az, hogy angol telivér. Szó se róla, eredmény. A célnak megfelelő. De célok ezen a területen is létezhetnek – garmadával. Nem mindegyiknek felel meg az angol telivér. Ő évekkel ezelőtt törzskönyvezte a vidék minden egyes lovát. Származását, tulajdonságait. Törzskönyveket „alapított.”

– Ezekből idővel kikeverhetek akármilyen fajtát. Ha esetleg nem érem meg, akkor majd mások, akikre a törzskönyveket hagyom, folytatják, amit elkezdtem.

Maciej szerint elvben nincs különbség az angol telivér és a helyi fajták, példányok között. A törzskönyvek alapján már nagyon sok párosítást javasolt. Néhány csikót magának szerzett meg. Már azokat is párosította. A batárt húzó két kanca az első párosításokból származik.

Később, a kertben szabadon csatangoló csikókat is egyenként „bemutatta”.

*

Bár zegzugos házában már megfordultam gyerek- és kamasz koromban, mégsem ismertem ki magamat benne. Maciej állandóan fúrt-faragott, építkezett, alakított. Háza is állandóan változott.

Este erős pálinkát ittunk. Maciej mezei növényekkel pácolt húst sütött. Ízletes volt. A növények nevét nem volt hajlandó elárulni. Aztán bort vett elő. Ellágyultam.

Juliára gondoltam: vajon ő gondol-e rám? Talán épp sajnálkozik, hogy túlhajszolom magam. N. ben erre az egész hétre szobát foglalt a cégem. Egész héten át pihenhetek, ezalatt döntenem kell, vállalom-e a következő megbízatást. Borys barátom is várja a hónap második felében – tehát már is – esedékes látogatásomat.

Maciej is ellágyult a bortól. Elárulta a dohánykeveréke titkát.

– Borókafenyő kergét lehántom, megszáritom,

jól megdörzsölöm, lepereg minden kéreg, marad a háncs, olyan, mint a tilolt kender. Ezt keverem a dohányba. Ismeretlen íz, illat. A szakma nem tud róla. Vagyont lehetne csinálni vele.

Maciej arca kissé elfelhősödött. Megbánta gyengeségét, hogy elárulta a dohánykeverék titkát. Bagatellizálni akarta, hogy elterelje róla a figyelmet; talán elfelejtem.

– A legkézenfekvőbb, a legtermészetesebb dologról mondunk le. Régente a pipás nem létezhetett tapló nélkül. Gyufa nem volt, acéllal és kovával csiholt szikrát, mely belekapott a taplóba. A dohány a taplótól kapott szenet. Na, divatba jött a gyufa, már senki nem használ acélt és kovát. De a fürdővízzel kiöntöttük a csecsemőt is. A dohány ízének, illatának tartozéka volt ugyanis a tapló parazsa. Figyeld meg, nincs acél és kova, nincs tapló se. De én mindig beteszem a megtömött pipába a darab taplót, és azt gyújtom meg a gyufával. Egészen más...

Szembenézett velem.

– Na – mondta mintegy magának, rosszállóan –, a háború idején kísérleteztem ki. Nem volt dohány. A favágók mesélték, hogy gyerekként a borókaháncsból sodortak maguknak cigarettát. És megint arra fanyalodtak. Megkóstoltam, nem volt rossz. Jó volt a füstje. Én ezt akkor a lapomban is megírtam, hogy a dohányosok segítségére siethessek. Úgyhogy nem számít titoknak.

– Volt neked lapod a háború idején? Szereztél lapengedélyt?

- Azt nem. De lapom volt már 1914 nyarától.
- Nem tudtam.
- Nem tudhattad. De, kérlek, erről senkinek ne beszélj egy fél szót se.

Megígértem. Bár nem értettem, miért a titkolózás, hiszen a lapot többen is őrizhetik. Ebben a pillanatban akartam azt is megkérdezni tőle, hogy miért lehet akkora egy hal, mint egy malac, de már viccesnek éreztem volna a kérdést. Akkor, ott, Maciej mellett, természetesnek tartottam, hogy a legendás hal akkora volt, mint egy malac. Később még sokszor eszembe jutott, ismét érthetetlennek találtam a hasonlatot; ilyenkor sajnáltam, hogy elmulasztottam feltenni a kérdést.

Maciej újabb palack bort tett az asztalra, jelezvén, hogy még van mondanivalója.

- Nem álltunk meg a városban, gyorsan áthajtottam rajta, mert a napokban szeretnék bevinni, örvendenék, ha *alaposan* szétnéznél. Emlékszel még a főtérrre?

Emlékeztem.

- Na, úgy döntöttek, hogy átépítik. A világ változik, barátom!

Közbe akartam szólni: most talán időszerű lenne felvetni a sétatér melletti tó kérdését, gyártani lehetne a csónakokat.

Maciej kitalálta a gondolatomat, leintett, neki már nem szívügye az átépítés.

- Tudod, csodálatos és egyszersmind dermesztő elfogadni, hogy megváltozik a főtér, amely öt-hat évszázadon át alig változott valamit. Hónapok

kérdése. Öregem, én egy idő óta úgy sétálok a város főterén, mintha a múltban lófrálnék. Képzeld csak el: olyan szintéren, amely évszázadokon át dacolt az idővel, s amely most hirtelen, néhány hónap múlva mássá alakul. Én aztán nem vagyok egy érzelmes gyerek, de összeszorul a zubbonym, mikor a főtéren sétálok. Egyetértek az újjáépítéssel. Szükségesnek érzem, és mégis. És mégis: éppen ez az! Nem ismerem eléggé, nem figyeltem fel a rejtett, régi szépségeire, vagy nem figyeltem meg a részleteit.

Meg kellett kérdeznem, milyen mértékű lesz a változás.

– Na, az igazság az – vallotta be Maciej –, hogy felületes szemlélő apróságnak tekintheti. A baromvásárt és a piacteret költöztetik el. Ha emlékszel, a városháza előtti placcon tartották, s tartják még mindezidáig a hetivásárokat, baromvásárokat. Kicsit távolabb kapott helyet a közönséges napi piac. Évszázadok alatt ott buzogott a lényeg, az életet meghatározó kereskedelem, ott forgott az érték, zajlott a csere, ahol a közügyek, a közélet, sőt, még a magánélet is ott, a korzón szellőztette magát. Na, manapság fenemód finomak lettünk. Nem szenvedheti tovább a város, hogy a főtéren marhák bógjenek, lovak nyerítsenek, össze-ganélják a kövegetet, ázott bundájú parasztok és kupeczek parolázzanak, s a katedrális lépcsőjén igyák meg a búzló áldomást. A korzózó kisaszszonykákat és fiatalurakat, meg a papákat-mamákat „irritálja”, érted, „zsenírozza”, hogy e *festői*

kavargásban kell elvegyülniük. Hát, tovább már nem vegeyülnek. A város szélén jelöltek ki baromvásárteret, a piacot egy széles mellékutcába költöztetik. A nyomokat is felégetik, öregem. Maciej szeme perzselő villámokat szórt.

– Virággal ültetik be, parkosítják a főteret. Ez elvben nem rossz, ha kérdezik, én is egyetértek, támogatom, na. De ez már egy más főtér lesz. Feminin, finomkodó. Száradó lógané, posztóruhák szaga helyett majd kölni- és pacsulibúz terjeng. Na... De a baromvásárokat ma még mindig ott tartják, ahol évszázadokon át. Egy ideig még a kofák is a régi helyükön árulnak. Én pedig minden vásárba elmegyek, amíg még van. Vásáros ember lettem. Csikókkal és lovakkal járom a vásárt. El akarlak vinni téged is, feltétlenül. Ilyent többet nem látsz, te gyerek. Nem szabad elszalasztani. Egy ideig, nagyon kevés ideig még olyan a főtér, mint a háború előtt volt, évszázadokon át.

*

Megittuk a bort, utána kimentünk a hatalmas udvarba, fejünket szellőztetni. A kutyák körbeugrálták Maciejt. Egy füttyjellel elhallgattatta őket. A csónakgyárból hegedűszó hallszott.

– Már csak két mesterem van – mondta Maciej –, de ők aztán valóban mesterek. A gyárból leválasztottam nekik egy kis műhelyt. Szükségem van az épületre. Az ablakai miatt. Micsoda szerencsés fickó vagyok, hogy annak idején hatalmas ablakokat vágattam az épületre!

Nem részletezte, miben áll a szerencséje.

– Mondd – fordult hirtelen felém, és megállt –, mit szólnál te ahhoz, ha jönne egy pasasér és esküvői fényképeket mutogatna Menelaosz és Heléna lakodalmáról? Sportfotókat a két és fél ezer évvel ezelőtti olimpiai játékokról? Gramofonlemezeken árusítaná Pál apostol leveleit, a szerző személyes felolvasásában?

– Szemberöhögném!

– Ízléstelen lenne, mi? – kapott a szón Maciej. – Látod, így van ez a város főterével is. Készíthetnék fényképeket, de nem lennének hitelesek. Ezt a főteret csak rajzon, metszeten, esetleg festményen szabad megőrizni.

Kezdett megvilágosodni az elmém, s röhöghetnékem támadt. De Maciej komolyan beszélt.

– Hivatásos művészt nem tudnék rávenni arra, hogy csomó rajzot készítsen nekem a főtérről, a baromvásárról, a piacról. Jól rajzoló, jókezű gyerek voltál. S van még valami, amit nem kell elfelejteni. Az, hogy neked ez nem egy megszokott kép, amit esetleg untig unhasz. Te kívülálló vagy, olyasmit is megláthatsz, amit mások, mi, itteniek nem veszünk észre. Na, nem kérdés, hogy számíthatok rád?

– Ha neked ezzel örömet szerezhettek... De ismét figyelmeztetek, hogy nagyon gyatra amatőr vagyok. Kamaszkorom óta műszaki rajzon kívül semmit nem rajzoltam.

– Annál jobb, öregem, annál jobb. Nem lesz modoros. Hanem egyszerű, spontán, őszinte. Ez kell nekem, öregem. S nem örömet, annál sokkal többet szerzel vele nekem.

*

Hajnalban Maciej azt sem engedte, hogy magamhoz térjek, reggelihez vezényelt, s közben programot csinált nekem. Átlátszó, de hatékony volt a ravaszsága. Az esti kábulat valóságérthetőségét olyan magától értetődő természetességgel kezelte – folytatta –, hogy nem volt időm meggondolni magam.

– Azt mondanám, kezdjél vázlatozni. Van itt minden, ami kell hozzá. Vedd sorra a kancákat, csikókat, teheneket, rajzolj meg egy-egy szekérkeket, lőcsöt, efféléket. Így majd a baromvásáron egyebekre figyelhatsz. Viszek egy kancát s két csikót. Szekérrel megyünk. Majd nézelődsz.

Maciej bevitt a volt csónakgyárba. Hatalmas ablakai előtt asztalok, telezsúfolva kissé régi, már fakó papírral, ceruzával, szénnel, fekete és színes tusokkal, tintákkal. Két festőállvány is árválkodott a sarokban. Egyiken alapozott vászon.

– Ideális műterem.

Amennyire értek hozzá, azt hiszem igaza volt Maciejnek. A régi gyáracsarnok három fala a hatalmas ablakok miatt gyakorlatilag átlátszó; a kilátás gyönyörű; a zuhogó fény szinte hintáztatta az embert. Maciej előbb egy csikót vezetett az ablak elé, aztán visszajött, letelepedett egy székre, s nagy gonddal, mintegy jó példával elől járva rajzolni kezdett: hegedűket és csónakokat.

– Te a csikót kultiváljad. Én nem merek csikót rajzolni. Gátol a szakismeretem.

Engem csak a tehetségtelenség és az iskolázat-

lanság gátolt. Maciej egy ideig figyelte kínlódáso-
mat, megsajnálta, felállt „várj, megkötöm neked
azt a csikót, ne mozgolódjék annyit”, s hiába til-
takoztam, valóban odakötötte egy cövekhez. A
csikó egy időre meghunyászkodott, de aztán rán-
gatni kezdte a kötelet, vinnyogott. Feje kicsavarod-
zott, szeme kimeredt.

– Úgy viselkedik ez a csikó – figyelmeztettem
Maciejt –, mintha fel akarná akasztani magát.

– Ravasz, okos állat. Csak szerepel neked. Nem
kell komolyan venni a színészkedését.

Nem vettem komolyan, de felingerelt Maciej
magabiztossága. Mocarogni kezdett bennem az
ördög. Számomra is hihetetlennek tűnő gyorsaság-
gal, pár vonással *karikatúrát* rögtönöztem a meg-
kötözött csikóról. Nem tudtam, illő-e a megneve-
zés – egy állatra! –, de én úgy éreztem, karikatúrát
rajzolok; hadd bosszankodjék Maciej: gyönyörű
csikójának csak kicsavarodott feje, bamba pofája
látszott a lapon. *Portré* volt. Különösen a fülek su-
nyi, makacs lapulását és az égre meredő, düledt
szemek butaságát kaptam el. Maciej „intelligens
csikója” ijesztően bámult le a lapról.

– Na, látod, te gyerek, hogy kitűnő kezed van!

Maciej nem sértődött meg a torzkép miatt, sőt,
fellelkesülve, izgatottan sétált fel-alá, de inkább:
körülottem. Kicipelt az istállók mögé. Az egyik
kutyaól mellől jókora szuka morgott rám. Maciej
letérdelt, megmarkolta a bundáját a tarkója körül,
enyhén megrázta, aztán simogatni, lapogatni
kezdte. Majd minden teketória nélkül benyúlt az

ólba s egyenként kiszedte az öt kölyköt. Kicsi, dundi, kedves állatok voltak. Szemük még nem nyílt ki. Bájosan kövér, magabiztosságot árasztó fejüket tanácstalanul ingatták ide-oda – nem láttak –, testüket kiszolgáltattottan, félve billentették tovább, csetlettek-botlottak. Az anyjuk körülötünk körözött. Maciej rászólt a kutyára, aztán rám parancsolt, simogassam meg. Hosszan, hogy vegye be a kezem az állat szagát. Ezután én is megfoghattam az apróságokat. Végigsimogattam az egész almot. Maciej megkérdezte, melyik tetszett a legjobban; azt a kis fekete kölyköt kinn hagyta, a többi visszarakta az ólba.

– Na – mondta, és kíváncsian végigmért –, lássuk, mire mész.

Ő eltűnt.

*

Délig a kiskutyával kínlódtam. Össze kellett tépnem minden lapot, egyetlen rajz sem sikeredett úgy, ahogyan szerettem volna. Az ebédet futtában kaptam be. Aztán vissza az ólhoz. Kiszedtem mind az öt kölyköt. Egyiket se sikerült lerajzolnom. Estefelé készítettem néhány tűrhető „portrét” és néhány „egész alakos” vázlatot a szukáról. Amikor letettem a rajzokat Maciej elé, s mosakodni indultam, akkor – vacsorára készülődés közben – jutott eszembe, hogy ezen a napon meg sem fordult a fejemben Julia. Mintha nem is létezett volna. Mindenről és mindenkiről megfeledkeztem, ameddig a csikót és a kutyákat rajzoltam. Ezen – utóbb, mosakodás közben – nagyon

elcsodálkoztam. Annyira, hogy Maciejnek is beszámoltam róla.

– Hogy micsoda csalóka dolog ez, micsoda csapda! Tehetség nélkül hozzáfogni valamihez, és annyira belegabalyodni, hogy minden egyébről megfeledkezzél – veszélyesnek érzem!

Próbáltam fölényesen mosolyogni, de éreztem, hogy játék ide vagy oda, engem egészen komolyan érdekel, hogyan rajzolhatnám le a kiskutyát.

– Úgy általában valóban veszélyes, ha bebeszéled magadnak, hogy zseni vagy, olyan területen, melyet alig ismersz. De a művészet területe más – vélte Maciej. – Ott nincs semmi fogódzó, semmi bizonyíték a tehetségre vagy tehetségtelenségre. Van nekem egy teljesen botfülű ismerősöm. Az ember úgy gondolná, hogy akinek nincs hallása, abból nem lesz zenész. Hogy legalább ennyiben érvényesek a művészetben is bizonyos kritériumok. Fenét! Semmi sem érvényes! Az ismerősöm kitűnő imitációs készséggel rendelkezett. Énekeseket is utánzott. Abban, hogy nevetségessé tegye őket, a botfülűsége csak hasznára vált! És sikere van, öregem. Szóval, az hogy valakiből „tehetséges” festő lesz vagy nem, az szerencsejáték. Te is befuthatnál, ha nagyon akarnál. Nem tudni, mi az, hogy tehetség. Én csak egyetlen kellékben vagyok biztos, az észben, az intelligenciában, a gondolkodásban. Akinek ez nincs meg, az nem lehet tehetséges. Már ha a tehetségen azt értjük, hogy valaki alkot is valamit, nem csak alkothatott *volna*, mert ugyebár sokak egybehangzó véleménye szerint tehetséges ember volt.

*

A bor mellett Maciej tisztességesen bevallotta, hogy soha nem kedvelte a művészeket és pojáćáskodó nyilatkozataikat, hangzatos ars poeticájukat.

Idejében észrevette, hogy nincs kedvemre a téma.

– Tudod, nekem semmi egyebet ne bizonyítson be a művész, csak annyit, hogy gondolkodó lény. Egyebet nem kérek, nem várok el tőle, na de legalább ennyit?!

Maciej hosszan értekezett egy falusi szegény emberről, akinek nincs pénze gyermeke sírjára követ faragtatni, ezért nekiáll, és néhány kezdetleges szerszámmal kifaragja a sírkövet.

– Egy közönséges, szokványos sírkövet. Na, de képzeld el, mit gondolt, mit érzett az az ember, amíg a követ faragta. Ezt csak azok tudják felfogni, akik ismerik ennek a sírkőnek a történetét. De amit elfogadok egy szegény, alkalmi kőfaragó esetében, azt nem vagyok hajlandó elfogadni a művész urak esetében. Maciej megint felemelte a hangját:

– Farag egy követ. Nem mond nekem a *szobor* semmit. *Mondja* viszont a művész, hogy otthagytta a szerelme, ez neki nagy lelki bánatot okozott, és ezt fojtotta a kőbe, a faragásba... Semmi kifogásom. De akkor ez látsszék is azon a szobron. Mert ha csak a vallomások világítják meg a szobrok lényegét, akkor én már inkább az alkalmi falusi kőfaragó sírköve mellett maradok. Az nekem többet mond.

Azon gondolkoztam, hogy ha a kiskutyát szénrel rajzolom, szemcsésebb papírra, akkor a rajzlapon végre megjelenik apró szőrű, puha bundája.

– Ha egy épelméjű, átlagos képzelettel, kevés ötlettel megáldott embert megtanítanak a művészetek technikai fogásaira, akkor az illetőből, állítom, az átlagosnál jobb művész lesz – bizonygatta Maciej –, az átlagos művészek ugyanis csökkenten épelméjűek, gyatra a képzeletük, és alig van valamirevaló ötletük, gondolatuk. Azonkívül – folytatta –, nincs ezen a földön annyi megrögzött agyú egyén, mint éppen a művészek között. Mint ha ketrechen élnének. Ott is élnek, műteremben. Sablonokban látnak.

– Nem értesz a művészethez, talán nem kellene ilyen magabiztosan fogalmaznod.

Maciej elnézően pillantott rám, s válasz helyett inkább bort töltött a poharamba.

– A művészethez nem értek, ebben igazad lehet, de a lovakhoz és az emberekhez annál jobban! Egyetértesz?

Egyetértettem.

– Nahát, én sok festett vagy rajzolt lovat és csikót láttam. Egész gyűjteményem van apáméknál, a városban. Ha érdekel, majd juttasd eszembe, és megmutatom... A lovak között, nem mondom, akad sok remekmű. Na, de azt is el kell ismerni, hogy könnyebb lovat rajzolni, mint csikót. Csikó aztán egy sincs! Annyi évszázad alatt a művészek egyetlen csikót nem tudtak úgy megrajzolni, hogy mi, lovas emberek, de bárki, aki életében látott

egy-két csikót, meg legyünk elégedve. Van egy festményük apáméknak. Világhírű művész alkotása. Valahányszor elhaladok előtte, röhöghetnékem támad. Vagyis inkább szánom az illetőt, aki festette. Gyerekkoromban azt hittem, törpe volt, de aztán megnéztem a lexikonban, nem volt törpe. Csak tökfilkó. A csikó úgy néz szembe veled a képről, mintha épp olyan magas lenne, mint te. Hogy *így*, ilyenek festhesse meg a nyomorult, amíg dolgozott, végig guggolnia kellett, hogy szembenézhesen a csikóval. Na, hát... A csikó az kedves, apróbbacska lény *s ahogy felnéz rád*, abban benne van az egész lénye, intelligenciája. Mert sokféleképpen néz, minden csikó más, de: mindegyik felnéz! Egy festményben, te gyerek, az is benne van, ami nincs rajta. Hidd el nekem, ha így vizsgáljuk a festészetet, akkor a végén sírunk, hogy micsoda általános ostobaság uralkodik ezen a területen. Én arra a következtetésre jutottam, hogy akinek kis kézügyessége van, meg technikai tudása, abból jó festő válhat, ha *gondolkozva lát!* Aki pedig nem gondolkozva nézi és festi a világot, azt, öregem, egy ideig világszerte dicsérhetik, de eljön az idő, hogy közröhejjé válik. Mert az emberek is mindinkább gondolkozva látnak, s mind többen jönnek rá, hogy a pasasér guggolva festette a csikót!

Maciej elszégyellte magát, hogy ilyen szenvedélyes kiátkozásba fogott. Legyintett, összehúzta a szemöldökét.

– Ezt a guggolva festett csikót majd még idejé-

ben áruba kell bocsátanom. Amíg még egy vagyont fizetnek érte.

Röhentett:

– Mert amikor rájönnek arra, amire én rájöttem, bagóért sem veszik meg.

Nem értettem egyet Maciejjel. Kissé szégyelltem magam, hogy a fűben hason fekve próbáltam lerajzolni a kiskutyákat. Próbáltam elképzelni, mi lenne, ha álló helyzetből nézném és rajzolnám őket.

Maciej bort töltött, és koccintásra emelte pohárát. Fejét meghajtotta előttem. Furcsállottam, mert hamar kialakult rituálénk szerint csak az első pohár bort koccintottuk el, és utána nem körülményeskedtünk.

– A te csikód kitűnő. Mindegyik rajzod kiállja a próbát. Mondtam neked, hogy értek a lovakhoz és az emberekhez. Ha egy normális embernek van annyi kézügyessége, mint neked, s eléje vezetnek egy csikót, amely felnéz rá, akkor az az ember végre így rajzolja meg a csikót. Barátom, ez egy győzelem!

Ivott. Én berzenkedtem:

– Ezek szerint...

– Ne lovalld bele magad – intett le Maciej. – Felhasználtalak, s ha tudlak, kihasználalak, de elismerem, hogy te rajzban sokkal okosabb vagy, mint én.

Olyan komolyan mondta, hogy elkacagtam magam. Felhajtottam a pohár bort. Maciej vidáman töltögetett.

– Te fiú, én már amikor a szegény páter, nyugodjék, karikatúráit megláttam, én már akkor tudtam, na, mondjuk, sejtettem, hogy ha valami nagy festő esetleg nem is lesz belőled, de az eszed a helyén van. Szóval, lehattél volna. Egy kis festészeti tudással te még ma is. Na. Kár, hogy csak sejtettem. Rajzolhattál volna a lapomba. Ebből látszik, hogy csak sejtettem, és nem *tudtam* valamit. Úgy jártam veled, mint...

Nem mondta meg, kivel és hogyan, miként járt. Én mindenesetre jól szórakoztam rajta. Sosem hittem volna, hogy Maciej akkora figyelemre méltatja a képzőművészetet, hogy elgondolkozzék fölötte, és talán még igaza is legyen. Mindenesetre úgy hittem: megértettem barátomat – akkor már kezdtem barátomnak érezni –, és örültem, hogy tökéletes megelégedésére sikerült megrajzolnom a csikóját.

*

Két napig a kutyaól felé se néztem. Teheneket, borjakat, lovakat, bivalyokat rajzoltam. Különböző nézőpontokból; szokatlan perspektívákat használva. Maciej észrevételét – hogy tudniillik a képen az is rajta van, ami nincs rajta, és *ezt* a szemlélő érzékeli – érdekesnek találtam. Többször is kipróbáltam. Mivel túlságosan is merevnek éreztem Maciej felfogását a *felnéző* csikókkal kapcsolatban, megrajzoltam kedvenc csikóját alulnézetből (velem is hamar megbarátkozott ez a vitathatatlanul intelligens lény).

Gyakran a fűbe heveredtem. Bámultam az ég

felhőrajzát. A játékos csikó meg-megbökött az orrával. Ezt a mozdulatát roppantul élveztem. Sikerült is elkapnom. Három vázlatot is készítettem, mindegyiket jónak éreztem.

Maciej az elsőt épp csak megnézte, hűmmögött, tűnődött. Egy szót se szólt.

A másodikra néhány fűszálat is felrajzoltam, hogy szemléletit fogódzót kapjon, aki a csikót nézi.

– Na, az a helyzet, öregem, hogy én nem vagyok jó alany a kísérletedre. Én *tudtam*, hogy hanyatt fekvé figyeled a csikót. Különben, ha nem tudnám, azt hiszem, akkor is látnám a képen: a fűben hanyatt fekvő ember gyönyörködik így a csikójában. Ez azt jelenti, hogy kitűnően elkaptad, s nagyszerűen rögzítetted a pillanatot.

Maciej elvette a lapokat, mappába rakta őket, s megígérte, hogy megmutatja néhány fuvarosnak a közeli vágtereken.

– Ha ők is igazolják, hogy rajta van a rajzon a hanyatt fekvő ember, akkor minden rendben, akkor jó úton haladsz.

Nekidühödve, lázasan rajzoltam. Maciej elégedetten nyugtázta működésemet.

Ma is világosan emlékszem a tehenekre. Több tucatot rajzoltam. Főként portrékat. Elbűvölt a vontatottan, nyújtottan mógató állat. Nyakát kinyújtja, hosszan kitarja a torkából panaszosan süvítő hangot: mintha a hang a nyak meghosszabbítása lenne. Az egész test mógat, ezt akartam megrajzolni. A szemeket, amelyek mintha az üvöltés, a vonítás sűrű masszájában lebegnének, akárcsak

az egész fej, a nyak, a test; a múgatás mocsarában; mintha elsüllyedne benne a tehen, s utoljára még kitartja belőle a fejét.

Sajnálom, hogy a *Múú!* címet viselő sorozatból (Maciej adta a címet!) egyetlenegyet se tartottam meg. A Juliáról (emlékezetből) rajzolt aktok egyikét és egy múgató tehenet szívesen őriznék. Minden rajzom Maciejnél maradt. Szerinte így – volt – helyes. Talán igaza van. A vásár előtti napon Maciej egy nagyobb csikót a szekér saroglyájához kötött (ezúttal nem a batárral utaztunk), két kisebbet pedig „lógóban” a kancák mellé. Már gyújtogatták az utcai lámpákat, amire szülei házához értünk. Barátom számolt azzal, hogy szülei szégyellik a „kupeckedését”, restellik, hogy lóvalszekérrel „mint a legközönségesebb paraszt” a vásárokat járja.

A kancákat és a csikókat Maciej saját kezűleg kötötte be az istállóba. A szolgálta csak a lámpát tarthatta.

Az öregek őszintén örültek nekem. Antoniról nem beszéltünk, csak futólag említődött a neve. Maciej szülei még mindig gyászolták a háborúban elesett kisebbik fiúkat.

– Magunkra maradtunk – panaszkodott célzatosan Maciej édesanyja. – A nagyfiunk felénk se néz.

A nagyfiú az édesanyjára nézett, és eléggé közönyös hangon elfoglaltságára hivatkozott. Kissé kényelmetlenül éreztem magam. Vacsora után Maciej hátravitt a kertbe. Mikor megvásárolta a nyomdát, ide, ebbe a tágas műhelybe költöztette.

Voltak még példányai a *Téli rege* több számából. Egy köteg matematikai példatárat is láttam.

A mennyezetig érő papírrakások, klisék, festékesdobozok között olyan büszkén feszített Maciej, mint egy kisgyerek.

Egy csapóajtón a pincébe ereszkedtünk. Itt még sose jártam. Kőlépcsők vezettek a feltűnő rendben tartott újabb műhelybe. A papírrakások között rendezett polcok, rajtuk kisebb-nagyobb faragványok. Sótartók, cigarettatárcák, szemüvegtekók, mindegyik fából, egyetlen fémszög, kapocs vagy fémsarok felhasználása nélkül. Remekművek voltak. Pásztorok, parasztok, erdőmunkások faragták őket. Némelyik doboz, kis kazetta oldalán, fedelén bicskával „faragott rajz”...

– Egy barátomé volt a gyűjtemény, szegény, már ő sem él.

Maciej sóhajtott.

– Ő is elég jól rajzolt. Szeretett rajzolni.

Az egyik papírrakás tetejét megemelte, néhány mappát húzott ki. *Faragott rajzok*, olvastam a fedőlapon. Faragott cigarettatárcákról másolt rajzok egész sorában gyönyörködhettem. Bakák, huszárok, lovak, ökörfogattal szántó férfi, kutyák, bárányok, virágok, lányarcok, lánytestek – egyik-másik egészen merész vonalakkal, domborulatokkal –, és aztán néhány egészen csodálatos lap: már nem „másolat”... Maciej barátja addig másolgatta a faragott rajzokat, amíg belejött a stílusba, és pár egészen mellbeverő lapot alkotott.

Egy falusi temetésnek szentelt sorozata egyenesen döbbenetes volt számomra.

A hárászkendős, síró asszony arcára – úgy rajzolta meg, mintha a ceruza bicska lett volna – sokáig emlékeztem.

Vízhordó lánya előtt is elállt a lélegzetem (nehézkés, mégis kecses test: az erőlködéstől megfeszülve, akár egy állaté).

Menetelő, pihenő, öldöklő katonái robusztus domborművekre kíváncsoztak.

– Van még egy mappám tőle, de már nem tudom, hová tehettem el. Többször is kerestem, nem találtam. Egy időben rajz-őrület szállta meg. Mondanom sem kell, nem volt képzett művész. Néhány foltot, néhány vonalat vetett egy-egy lapra. Megesett, hogy hiába néztem, nem jöttem rá, mit ábrázol. Akkor egy szóval, egy félmondattal rávilágított a vonalak értelmére. *S utána* rájöttem, csakugyan *az* van a lapon, amit ő állít. Ilyenkor butának éreztem magam – vallotta be Maciej. Gondosan összekötözte a mappákat, és helyükre tette.

Miközben áthaladtunk a kerten, furcsa sejtésemet, érzésemet próbáltam kielemezni. A rajzokban *valami* rendkívül ismerősnek tűnt számomra; talán azért is voltak rám akkora hatással. Miközben áthaladtunk a kerten, barátja elveszett, vagy valahol lappangó rajzairól mesélt Maciej.

– Sok vonalat egyszerűen meg sem húzott. S aki nézte, mégis kitalálta, hogy ott vonal van. Egy szaxofonost úgy rajzolt meg – emlékezett Maciej –, hogy szinte csak a hangszer látszott. Felső végén

egy elnagyolt fej. A billentyűkön az ujjak, a kéz, de csak könyökig. Maga a hangszer félprofilból látszott. Öregem, benne volt minden, a hangszer kanyargó vonalán érzékelted a zenész majdnem vonagló mozgását, ahogy fújja a szaxofont. Alig volt látható valami azon a lapon, és mégis mindent tökéletesen láttál.

Hirtelen az az érzésem támadt, hogy a szaxofonost soha senki így nem rajzolta meg. A bejárati lámpa fényében szemügyre vettem Maciej arcát, s elhessentettem gyanúmat. Különben is az foglalkoztatott, miért tűnnek olyan ismerősnek a kevés-
sel azelőtt látott rajzok. Rádöbbenhettem volna: az iskolázatlanság teszi, hogy majdnem egyformán rajzolunk; akár a gyerekek. Épp csakhogy felnőtünk, és egyik felnőtt látása különbözik a másik felnőtt látásától. De a vonalakat nagyon hasonlóan húzzuk. A bicskával cigarettatárcára rajzoló katonák, parasztok csak azért tudják kiválasztani a saját műüket a többi közül, mert felismerik. De akkor este ez még nem fogalmazódott meg bennem ilyen világosan.

*

Reggel elbúcsúztam Antoni szüleitől. Amíg Maciej befogta a lovakat, s a fogathoz kötötte a csikókat, néhány percig kettesben maradtam az édesanyjával. Sírt, és Antonit emlegette. Anélkül hogy kiejtette volna a nevét, Maciejre panaszkodott.

A vásárosok között hamar és észrevétlenül elvegyültünk.

– Csak figyelj, csak nézelődj – mondta Maciej –, eszedbe ne jusson papírt s ceruzát a kezedbe venni. Majd otthon.

Nézelődtem hát. Szekeret, lovat, csikót, tehenet már Maciej kertjében rajzoltam, s most beláttam, hogy ez hasznomra volt – igazat adtam barátomnak –, mert így itt, a város piacán az emberekre, a kavargásra figyelhettem. Micsoda arcok! Életemben először sajnáltam, hogy nem vagyok festő. Nekem – Maciejjel kötött megállapodásunk értelmében – a még régi főtérről és a vásárról kellett volna néhány rajzot készítenem, de igazából az arcok vonzottak. Szűkre húzott szemmel néztem körül, megpróbáltam rajzlapon látni, amit láttam.

Maciejnek sok ismerőse akadt. Mindegyikkel szívélyesen kezet rázott, s mintha állatorvos volna, alaposan megvizsgálta a lovakat, kikérdezte a tulajdonosokat, s a válaszok egy részét kis, kemény fedelű füzetbe írta. Az ő lovainak és csikóinak is sikerük volt. Sokan megnézték, meglapogatták őket. Vevő is akadt volna, de barátom halani sem akart arról, hogy megváljon kedvenc állataitól. Az áldomásokból nekünk is bőven kijutott. Koccintottunk, és innunk kellett Maciej barátainak egészségére, a frissen szerzett, gazdát cserélt jószágok jövőjére, a vásárlók fortélyára, az eladók tisztességére. Ebéd helyett lacikonyhán, állva falatoztunk. Mire oszlott a vásár, már mi is jócskán kaptatosak voltunk. Örültem, hogy reggel elbúcsúztunk Antoni szüleitől.

Maciej a gyeplőszárat a szekér egyik lőcsére hurkolta, kényelmesen, büszkén hátradólt az ülésen; a lovak öntudatosan ügettek hazafelé.

Valóban élmény volt az évszázadok óta pöffeszkedő főtéren és a város főutcáján végigszekerezni.

Ahogy a városból kifelé haladtunk, már kinn, a kövezetlen, poros úton, kusza vonalakat, kisebb-nagyobb pontokból összeálló hálót láttam magam előtt. A vásáron fogyasztott alkohol, a sötétség – és az élmények – hatása alatt kiselőadást tartottam Maciejnek *látás és gondolkodás* viszonyáról.

– Megragadott az este egy mondatod: butának érezted magad egyik barátod rajzait szemlélve. Át tudom érezni, amit te akkor éreztél. De ha sikerült a rajz, akkor egy kollektív emberi intelligencia részese vagy. Még rajzok híján is gondolatértékű a látás. Én nem hiszem, hogy létezett valaha az a rajz a szaxofonosról.

– Mérget vehetsz rá, hogy megvan valahol, csak nem találom. Még a lapomban is leközöltem – erősködött Maciej.

– Mindegy, én nem láttam. És mégis olyan élvezetet szereztél vele nekem, mintha láttam volna. Létezhetnek nem létező, meg nem rajzolt remekművek. Az emberek úgy cserélhetik a látásélményeiket, mint a gondolataikat. Én ma délután még nem tudtam volna lerajzolni a főteret, a baromvásárt. Kezdetben csak egy-két karakteres arc és a lacikonyha tűnt számomra megörökíthetőnek. De az a sok ember! Egyenként megrajzolni őket? Egy ponthálót hevenyészek, s itt-ott egy-egy embert,

egy-egy lovat néhány vonallal kiemelek, ezek majd rávetülnek az egészre...

...És beszéltem, beszéltem. (Amit mondtam, szinte szó szerint olvasható Maciej lapjának 1915. március 3-i számában. Nem veszem most elő a kollekción, hogy bővebben idézzem önmagam. Azt fejtettem ki akkor este Maciejnek, hogy ha egyetlen festő se élne – vagy valamilyen okból nem festene – a földön, akkor se halna meg a festészet, a grafika, általában a művészet, mert az emberek gondolkozva látnak, gondolatban is látnak, s ameddig gondolataikat kicserélhetik, addig a látvány-élmények cseréje is folyik. „Cikkem” után „szerkesztőségi jegyzet” következett: *A képzőművészeti iskolázatlan, gyakorlatlan ember technikai képességének, kezűgyességének, ábrázolási készségeinek köre elég szűk. Ezért van az, hogy az átlagemberek rajzai annyira hasonlítanak, hogy gyakorlatilag összetéveszthetőek. De ezért van az is, hogy nem tekinthetjük igaznak az állítást: fegyverek között hallgatnak a múzsák. Igaz, háborúban nem alkothat a művész. Ekkor következik be a regresszió. A művészet és a múzsák visszavonulnak – a hallgatásba? Nem! Az emberek gondolkodásába, látásába. Ezt a látást és gondolkodást csak nagyon elszánt, kitartó, nagy embereknek van erejük – és bármilyen furcsán hangozzék, de: tehetségük – fegyvercsörgés, életveszély közepette felszínre hozni... A szerkesztőségi jegyzetet Maciej írta.)*

*

A következő napon ímmel-ámmal megrajzoltam néhány vásári képet. Nem voltak sikerületlenek, de amikor – előzetesen, este a szekéren – „elmeséltem” őket Maciejnek, sokkal érdekesebbnek tűntek.

Mivel megígértem, mégis lapra vettem a pont-és vonalhálót, több változatot készítettem.

A rajzok határozottan a vásár hangulatát árasztották. Mégis kedvetlen voltam. Beleuntam a dicsőségbe, örültem, hogy végre teljesítettem Maciej kérését. Délután egyszer még felsziporkáztott bennem az előző napok öröme. A ponthálónál eszembe jutott valami. Egy durva ecsetet tumba mártottam, s hegyével pontpamacsokat vittem egy lapra. Utána egészen vékony hegyű tollal vonalakat rajzoltam a sűrű, bokros pontocskák közé, köré. Végre „kiskutyaszerű” kiskutyákat rajzoltam! Ugyanezzel a módszerrel megrajzoltam Maciej egyik kései bárányának a portróját. Mindez kissé felrázott, visszahozta izgatott jókedvemet, de nem annyira, hogy ne emlékeztessen Maciejt: a hónap második felére ígért – és elmaradt – látogatásom Borys barátomnál lassan már elodázhatatlan.

Este korán vacsoráztunk. Utána borozgattunk, s aztán Maciej felolvasott egy elmefuttatást a látás és gondolkodás viszonyáról.

– Utólagos engedelmekkel leírtam mindazt, amit tegnap a szekéren beszéltem.

Nagyot kacagtam.

– Ha lapom volna, leközném – jegyezte meg egészen komolyan Maciej. Aztán egy kétrét haj-

tott, nyomtatott papírlapot nyomott a kezembe. Újságszerűség volt. Akkora méretű, mint egy nagyobbacska könyv.

– Nem hazudtam. – Maciej az első oldalra bökött: ott volt a szaxofonos! Mintha én rajzoltam volna, mintha viszontláttam volna; pedig először láttam. Maciej visszavette, majd eltette a lapot.

– Kár, hogy elmész – mondta.

– Beleuntam. Érdekes volt, szép volt, de beleuntam.

– Így is jó, így is köszönöm.

Maciej őszintének tűnt.

– Emlékszel, amikor versekre, ifjú költőkre vándásztam?

Kissé elpirult. Mindketten elvigyorodtunk. Emlekeztünk. A bor is jobban ízlett, a dohány is.

– Későn kapcsoltam. Pedig a kezemben tartottam, amit kerestem – búsongott Maciej. – Kamasz koromban volt egy barátom. Kitűnő koponya. Verseket is írt. Szerintem nagyon jókat. Ma is örök belőlük egy füzetrevalót. Meggyőződésem, hogy nagy költő lehetett volna belőle. De kinőtte a költészetet. Nem tartotta komoly, férfias dolognak. Kereskedelmi pályára lépett. Mostanában kezdett szép sikereket elérni. A költészet már egyáltalán nem érdekli. Pár évvel ezelőtt, sajnos már a *Téli rege* bukása után, újraolvastam a füzetet, melybe annak idején belemásolta a verseit. Na, hát én nem értek a lírához, s talán éppen ezért van igazam akkor, amikor azt állítom, hogy ez a füzetnyi vers egy érdekes, befejezett életmű. Nagysze-

rú kezdet, döbbenetes indulás. Egyszer majd meglátod. Szinte számszaki pontosságú nyelvhasználat, értelem, szellem, érzelem, irigység, rosszindulat – ami egy kamaszban kavarg, az mind benne van ezekben a versekben... És én, én idióta, köztetek kerestem a fiatal tehetségeket, hogy valahogy fellendíthessem, vonzóbbá tegyem a *Téli regét*. Későn jöttem rá, hogy barátom kamaszkori verseit kellett volna közölnöm. Igaz, ő már régen felnőtt, már az üzlet világában élt, azt is elfelejtette, hogy valaha verseket írt. De én azt a *régi* kamaszt *mai*, tehát *akkori* kamaszként közölhettem volna. Elindult volna, hidd el: ragyogó versekkel a költői pályán. Aztán egyszer utolértük volna a valóságot. A kamasz költő, gondolom, a kritika és az olvasóközönség nagy bánatára, lezárta volna életművét, és üzletemberré vált volna. Mint ahogy azzá is vált. Kitűnő humora van, belement volna *bármikor* a játékba, de nekem későn támadt az ötletem. Többet nem fogok elkövetni ilyen hibát. Érted?

Nem értettem. Maciej bosszankodott. Egyből felhajtott egy pohár bort, és minden teketória nélkül közölte:

– Láttad a régi csónakgyárat. Hatalmas ablakai vannak. Képzőművészeti galériát nyitok. Egyetlen, egyelőre még ismeretlen grafikus, festőművész állandó tárlatának engedem át a csarnokot. Látni akarom, hogy a többiek, a nagyok idejönnek. Általuk hozom helyre a szégyent. Jöjjenek ide, és hozzák helyre a szégyent, a szégyente-

lenek!... Még neve sincs az én művészemnek, mert álnéven fog szerepelni. Ez idáig nem találtam megfelelő álnevet.

Elképzelésem szerint a fiú barátom volt... Fia-tal, mint most te. Húszegynéhány évesen halt meg. Nem volt képzett festő. Amikor kitört a háború, a városunk kiürült. Mindenki menekült. Az ellenséges hadseregek többször váltották egymást. De már az első perctől, mint a patkányok, úgy kotródtak az ismerőseim. A szüleim is elpucoltak, hiába kértem őket, maradjanak. Elfutottak. Én itt maradtam. Valakinek itt is maradni kellett. Maradt a barátom is, akinek, látod, találhatnál egy jó nevet. Már a háború előtt rajzolt. Fiala gyerekként. Ha nem tör ki a háború, jelentkezik a festő-akadémiára. Úgy döntöttünk, ki minek született, annak kell maradnia, amit szeret, azt kell művelnie minden körülmények között. Na, én a háború éve alatt úgy próbáltam élni, mint azelőtt; és mint most. Nem volt könnyű. A barátom pedig rajzolt. Három év alatt a fiatalember létrehozott, megalkotott, öregem, egy életművet. Én lapot indítottam, sok rajzát közöltem. Az a néhány ember, aki nem futamodott meg, aki itthon maradt, s akihez néha eljuttathattam lapom egyik-másik számát, emlékezni fog a barátom rajzaira. Furcsa, végletes, azt is mondhatnám véghelyzetben létrejött életmű ez, te gyerek! Amikor a rettenetes, kedvezőtlen körülmények miatt a képességeid végső erőfeszítésével teremtesz valamit! Amikor az arra hivatottak – bár ismétlem, barátom elhiva-

tottságában percig sem kételkedtem soha –, szóval, amikor a hivatottak tehetetlenek, akkor csodaszámba megy, ha akad valaki, aki felmutatja: ebben a helyzetben hogyan éltek, láttak, gondoltak, azok akik... Akik. Na, ez más tészta. Barátom különös műve olyan, mint egy népdal vagy egy katonadal olyan időkből, amikor nem létezhetett irodalom. Egy ilyen katonadal, öregem, egy irodalmat helyettesíthet olykor. Mindenki magáénak érzi. Ezt már remélem, érted?! A barátom eltűnt a háború második vagy harmadik évében. Még nem döntöttem el, melyikben. Mindenesetre, mire visszajöttek a menekültek, a megfutamodók, akkor már nem volt itt. Akkor talán már halott volt. A háború kitörése előtti hónapokban kevesebben rajzolt. Ezért megengedtem magamnak azt a csekélyke csalást, ha ugyan csalásnak nevezhető, hogy *kiegészítsem* barátom életművét. Nem érzem csalásnak, hiszen a körülmények folytán ezek olyan művek, amelyeket *mindenki* magáénak érezhet, tehát *bárki*, aki barátom helyzetébe kerül, bárki, akinek az övéhez hasonló képességei, érzelmei, gondolatai vannak, megalkothatja – akár utólag – a hiányzó képeket. A te vásári sorozatodat szegény barátom 1914 tavaszán készített rajzaiként fogom kiállítani. Régi papír, új a rajz, de a főtér néhány hónap múlva megváltozik. Barátomnak a te jóvoltodból és baráti szívességedből készült rajzai nyomán városunk régi főterét majd „a háború előtti főtérként” fogják emlegetni. A többi munkád is remekül ékelődik ennek a nagy-

szerű fiatalembernek az életművébe... Sajnálom, hogy ilyen hamar elmész. Akadna még tennivalód. De ha nem maradsz, most már így is jól van.

Maciej elégedetten a combjára ütött, kinyújtotta sérült lábát. Én hirtelenében úgy nyilatkoztam, hogy reggel elutazom.

Reggel már félig-meddig megígértem, hogy alkalomadtán visszajövök.

– Nehogy késő legyen – figyelmeztetett, inkább: kért Maciej.

Kivitt a batárral az állomásra. Ennek nem nagyon örültem, mert elutazásom előtt meg szerettem volna látogatni a szüleit. Érdeklődni akartam Maciej különös barátja felől.

A vonaton aztán rá kellett jönnöm: mégis örülök, hogy nem búcsúztam el az öregektől. Ahogy kamaszkorom városától távolodtam, mind szilárdabbá vált a meggyőződése, hogy Maciej barátja: nem létezett. (Sejtésem később beigazolódott.)

*

Borys barátomnál tett látogatásom nagyon rövidre sikerült. Épp csak eleget tettem ígéretemnek. Táviratoztam N.-be, hogy újabb munkát nem vállalok. Hosszú levelet írtam Juliának. Nem tudtam, elküldjem-e vagy inkább visszautazzak hozzá a városba. Nagyon vágytam Juliára. A döntések előtti pillanatokat nehéz felidézni. Meg aztán: csupán a döntés a fontos. Iszonyatosan vágytam Julia közelségére. Végül a levelet írtam még hosszabbra.

És visszautaztam Maciej szülővárosába, kamaszkorom kisvárosába. Meglátogattam Maciej és

Antoni szüleit. Ők küldtek ki kocsival Maciej szállítására. Örültek, hogy barátomnak tekintem, hogy jól kijövök „elhibázott” fiúkkal, aki életvitelében, barátságaiban, szerelmeiben rendkívül szeszélyesnek és állhatatlannak bizonyult, édesanyja nem kevés bánatára. (Nem mertem megkérdezni, volt-e Maciejnek a háború előtt és alatt egy művészkedő fiatalember barátja.)

*

Maciej őszintén meglepődött, és őszintén örült. Közöltem vele, hogy úgy két-három hétig, talán egy hónapig is maradhatnék... Mert úgy képzelem, hogy barátja életművét valóban ki kell egészíteni. Megjegyeztem, nem hiszem, hogy egyáltalán létezett ilyen élő ember.

– Létezett – állította Maciej –, csak még nincs álneve.

– Ezen is gondolkoztam –, mondtam. – Ha a rajzaimat adom, akkor nevem két utolsó betűjét is adhatom kezdőbetűnek (HerberT QuaiN): T. N.

Maciej egyetértett.

Utána kifejtettem, hogy arra is gondolni kell: talán világhírűvé válik a fiú. Ezért minden nyelven könnyen ejthető és írható nevet kell választani. Így született meg *Tomasz Nowak*.

Nekem is nagyon kevés barátom akadt életemben.

Akkor úgy néztünk egymásra Maciejjellel, mint a legjobb barátok.

*

Ha valóban tehetséges festő lettem volna, megfestettem volna Maciejt akkora hallal a karjában,

mint egy malac. Vagy a folyó partján, amint a vízre figyel, melyből akkora halakat lehet kifogni, mint egy malac.

Jönnek-mennek a hadak, dúl a háború, menekülnek az emberek, az ínségben vagyont ér egy malac, embert ölnek érte; Maciej nem menekül, derűsen áll a folyó partján, bármikor kifoghat egy akkora halat, mint egy malac.

Mikor ilyen „retorikus képzelgéseim” vannak, akkor őszinték az érzéseim. De méltatlan a barátot ilyen giccsben fürösztetni.

Nehezen egyeztünk meg, hogy ki fogja szignálni a képeket. Maciejnek kellett vállalnia.

Esténként egybegyűjtöttük, rendeztük Tomasz Nowak életművét. Nem tudtam volna megállapítani, hányan készítettük a rajzokat. Voltak olyan lapok, melyeken a vonalak esetlenségét egy-két mozdulattal, ceruza- vagy tusvonással frappánssá, elegánssá, könnyeddé lehetett alakítani. Habozás nélkül megtettem. Nem zavart a gondolat, hogy valaki – valakik – esetleg az én rajzaimon fedeznek fel módosítani valót. Persze, sejtettem, az életműnek már nem sok ideje marad változni. Hiszen, amint Maciej megnyitja a galériát – emlékkiállítás, múzeumot? –, az 1916-ban lezárult életmű véglegesen lezárul.

– Mi lenne, ha nem halt volna meg Tomasz Nowak? – kérdeztem Maciejt.

Zavarónak éreztem, hogy nem tudom pontosan, mi történt vele.

– Meghalt – jelentette ki, immár sokadszorra, a barátom.

– Egy ilyen fiatal fiú tapasztalni, tanulni vágyik. Ha nincs háború, bizonyára akár gyalog is elmegy Párizsba, a művészetek fővárosába.

Maciej bólintott. Folytathattam.

– Mi lenne ha a háborús körülmények ellenére is végül úgy dönt, elindul Párizsba. És elindul?

– Mondjuk... Mondjuk, hogy elindult Párizsba.

– A háború második évében. Oda is ér.

– El lehetett jutni a háború második évében innen Párizsba?

– El lehetett.

Nem kellett bizonygatnom, Maciej hitt nekem. Mi is hasonló útvonalon menekültünk, igaz, jóval előbb.

– 1916-ban lehetett... A németek óriási erőfeszítéseket tettek, hogy áttörjék a frontot. Párizst védeni kellett. Tomasz beállt önkéntesnek. Mi lenne, ha elesett volna a Somme-i csatában 1916 őszen.

– Mondjuk... – mondta Maciej. – Nyugodjék békében. És dicsértessék a mi Urunk, Jézus Krisztus!

– Ámen! – mondtam én.

*

Miután Tomasz Nowak elesett a Somme-i csatában, határozottan megnyugodtam. *A befejezett tények mindig megnyugtatóak.* Most már tobzódhattam ebben a – számomra (is) – nyitott befejezettségben.

Óriási izgalomban, megszállottan rajzoltam. Be kellett fejeznem Tomasz Nowak életművét. A csónakgyárban volt néhány elnagyoltan megfestett és

néhány alapozott vászon. Úgy döntöttünk, innen-onnan belelopok ezt-azt a megkezdett képekbe. Maciej előmbé rakott egy halomnyit a *Le Crapouillot* című folyóirat számaiból. (Addig nem ismertem a lapot; nem tudom, barátom honnan szerezhette; a címét is csak jelentése – lövészárkok-mozsár – miatt jegyeztem meg.) Arra vigyáztam, hogy így is befejezetleneknek tűnjenek a képek. Ígéreteseknek. Ha lett volna ideje Tomasz Nowaknak... A történelmi körülmények más műfajoknak kedveztek.

*

A Maciej nyomdájának pincéjében látott mentelő katonák sorozatát kiegészítettem. Ágyút vontató katonalovakkal. Aztán, nem tudom, miért, de kedvem támadt katonabakancsokat rajzolni. Csak úgy, elnyűtt bakancsokat. Ki tudja, mire gondolhatott a fiú, miközben elnyűtt katonabakancsokat rajzolt, mániákusan. (Az életművének szentelt pszichológizáló tanulmányokban talán erre is akad utalás. Sosem volt kedvem utánanézni.)

A *Szaxofonos* kihagyásos-hiátusos modorában egy egész katonazenekart festettem – fekete tussal. Külön-külön mindegyik „hangszerről”, és együtt: a zenekarról.

Pattogós, dagadt pöttyökből komponált *Katonazene* című kompozícióm előtt a jobbára mindig közönyösnek látszó Maciej harsány kacajra fakadt, miközben ellátta művemet a művész kézjegyével: T. N. (A „T”-t napokig gyakorolta, hogy cirkalmasan jellegzetes legyen.)

*

A hetivásár előtti napon Maciej bevitt a városba. A még piacnak – is – használt főtér egyik magas épületének padlásszobájába fészkeltem be magam, hogy másnap az ablakból, felülnézetből kedvemre rajzolhassam a kofákat, szolgálólányokat, cselédeket, kupeceket, urizáló ténsasszonyokat, a kiteregetett árut.

Az évszázados épületekről, a toronyról, a katedrálisról is készítettem néhány vázlatot.

Este Maciejnek megmondtam, hogy itt, ebbe a szobába akarok bezárkózni. „Néhány napig?” „Egy ideg.” Szerettem volna magamban lenni. És: kettesben Tomasz Nowakkal. A heverőn hanyatt fekve magam elé idézni Julia gyönyörű alakját. Erre vágytam – amióta visszajöttem, hogy befejezzem Maciej barátjának életművét.

*

Jó néhány tüneményes nap következett. Bátran nevezhetem életem egyik boldog időszakának.

*

Azelőtt sokszor éreztem, ha tudnék rajzolni, napokon át rajzolnám, festeném Julia gyönyörű testét. Persze mindig tisztában voltam azzal, hogy egy festmény vagy egy tökéletesen hű fénykép sem adja vissza, *nem képes közölni senkivel*, mit jelent számomra Julia; a teste. Mert az is nyilvánvaló, akik szerették, akik látták Julia testét, azok számára sem azt jelentette, amit én élek át – akár emlékkép felidézésével is. Mindezt: sosem merem volna lerajzolni Juliát.

*

Akik látták Julia testét. Akik behatoltak Julia testébe. Sokan voltak? A gyötrő féltékenység, amely eddig egyfolytában, szakadatlanul kínozta, észrevétlenül elillant.

Egymás után, tucatszám ontottam az aktokat. Oldott tusba mártott ecsettel próbáltam visszaadni testének domborulatait, öbleit, hajlatait. Tollal körberajzoltam a különböző tónusú ecsetvonásokat. Készítettem néhány aktot. Emlékezetből. Különféle nézőpontokból. Mindegyik az emlékezetem nézőpontja volt. Végül már úgy *írtam le* – nem egyszerűen rajzoltam – Julia testét, mint egy különös jelentésű, titkos betűt. És írtam, írtam a Julia-betűket. És minden féltékenység nélkül próbáltam elképzelni, hányan vagyunk abban a titkos társaságban, akik ismerték, „olvasták” a titkos betűt; akik valaha is Julia szeretői voltunk.

*

Addig soha nem mertem volna lerajzolni Juliát. Ezeket a rajzokat sem mutattam volna meg se neki, sem másoknak. Mert láttukon nem érezte volna senki azt, amit én, amikor Juliában gyönyörködöm. De most megmutattam volna az egész, „Juliába beavatott titkos társaságnak” és a kíváncsi be nem avatottak népes táborának, hogy milyen is az amikor én Juliával és Juliában gyönyörködöm.

Hiszen azt is mindenki átélheti, mit érezhetett Tomasz Nowak a háború forgatagában, az egymást váltogató hadak elfoglalta városban, mely-

ből elmenekült a lakosság nagy része – nyilván: a fiatalember kedvese is. A gyáva, félénk fiatalemberek, mint kezdő férfiember a kifejlett, érett nőkbe szerelmesek, akik egy titkos társaság tagjává avatják az ifjút.

Mindenki elképzelhette, milyen öröm, milyen kín lehetett Tomasz Nowak számára: *emlékezetből megrajzolni* szerelme aktját. (Már az a tény is beszédes, hogy körülbelül másfél-két év alatt Tomasz Nowak több száz aktot rajzolt. S miközben egyéb rajzain változás, fejlődés, sőt: elbizonytalanodás, kapkodás mutatható ki, az aktok annyira hasonlatosak egymáshoz, mintha néhány nap alatt, egyetlen lélegzetvétellel készültek volna. „Kell-e bizonygatni ennek az érzelemnek, ennek a – művészileg is – a rögeszméig vitt ragaszkodásnak az időben és az emlékezetben szinte változatlanul megőrzött és papírlapokra rögzített heroizmusát?!” Nagyjából pontosan – mert hogy stílusos legyenek: emlékezetből – idézek egy 1929-ben megjelent tanulmányból. Elég jó nevű szerző írta Tomasz Nowak alkotásairól.)

*

Maciej nagyon ritkán, akkor is esténként, lopva látogatott a padlásszobába. Jagusia Kamocka szálította, amire szükségem volt. Az ő látogatása nem tűnhetett fel senkinek. Neki ilyen volt a „természete”. Maciej becsülte Helgát (így szólították Jagusiát a Kraszocki családban), mert a háború kitörésekor Mihail Kamocki felesége sem menekült el a városból. Könnyűvérű, primitív lénynek lát-

szott, aki már nem fiatal, és aki sok mindenben át-
esett. Kacér, de nem szánalmas, nem tolakodó.
Ajzottságomban már első találkozásunk napján,
mindjárt Maciej távozása után kihasználtam az al-
kalmat. Helga természetessége, nem mindennapi
kedélye és tüneményes teste, ennek a tüneményes
testnek a mozgása olyan ismerős volt számomra.

Ahogy minden félelem, csipetnyi szégyen
vagy álszemérem nélkül felvett engem, mint egy
inget, ahogyan magába evett, magába majszott,
mint kedvenc gyümölcsét, az almát, amelynek
azonban félredobta a csutkáját, azzal teljesen le-
nyűgözött. Ezt az asszonyt gyorsan támadtam le,
és olyan robbanásig telítetten furakodtam a lábai
közé, hogy épp csak a testébe jutottam, és gyors-
ságomnak, a szerencsémnek, no meg a fogadó-
készségnek köszönhettem, hogy nem a combjára,
nem a szoknyájára fröcsköltem, hanem mégiscsak
beléje sikerült ejakulálnom. Pillanatig sem kellett
szégyellnem kisleány férfiatlanságomat. Az aktus-
nak sem nevezhető röpké érintkezés után vetette
le a ruháit, hogy legalább utólag meghitt kezdete
legyen annak, ami ennyire sután történt meg.

Egy vastag grafithenger egyik végét tűhegyesre
hegyeztem. A hengert papírra fektetve széles sá-
vokat húzhattam; a hengert ceruzaként használva,
egyik végével vastag, másik végével, a hegyével
vékony vonalakat. Ezzel a grafithengerrel készí-
tettem el a portréját és az aktját.

Miközben rajzoltam, olyan figyelmesen nézett,
mintha ő is rajzolt volna engem. Én is levettem

a ruháimat, újabb lapokat készítettem a grafithenger mellé, és hihetetlen öröm és büszkeség töltött el, hogy megtaláltam a dús idomú és mégis gyönyörűen ívelt asszonyi test *papírra fektetésének* grafikai módszerét. Egy ceruza hosszúságú grafithengerrel olyan *széles* vonalat húzhattam, mint a ceruza *hossza*. Kisebb darabokra törtem egy másik grafithengert. A hosszúakkal Helga lábait, a kevésbé széles grafithengerekkel a hátát, fenekét, hasát rajzoltam meg. A széltében fektetett és így húzott grafithengerekkel sötétebb vagy világosabb tónusokat is adhattam a széles sávoknak. A grafithenger akár tűhegyesre faragott végével az arc vékony és finom vonalait rajzolhattam meg, de ezt későbbre halasztottam. Gyors, széles, tónusos vonalakkal tobzódtam: több tucat papírlapra, egyiket a másik után, nézőpontokat, helyzeteket, pózokat váltogatva. A lenyűgöző testű, derűs Helga is – tudtam – rajzolt engem, talán sikeresebben, mint én őt. Az ő két szeme két ceruzaként siklott, pihent, iramodott tovább a testemen. Eszembe jutott, hogy ejakuláció után általában duzzadt marad a hímvesszőm, és komoly, vállalható méretben ingázik jobbra-balra a combjaim között, és e duzzatag, laza készenlétet szívesen sétáltattam Julia pihenő teste körül. De most mintha hideg vízből másztam volna partra, nem is éreztem, hogy lenne hímvesszőm, összezsugorodott, visszahúzódott. Éreztem a bőrömön Helga rajzoló pillantását, amint húzza, amint szeme villanásaival széles vonalakat húz a hasamon, nézése tónusokat

simít a csípőmön. „Amikor koncentrálok, nem is érzem, hogy farkam lenne. És össze is megy ilyenkor”, mondtam az asszonynak, miközben sokadszorra, a sokadik lapon futottam neki kecsesen tömbösödő testének. „A Maciejé nagyobb?” – kérdeztem egy lélegzetvételnyi szünetben, amikor még nagyobb papírlapot emeltem át a szekrény tetejéről az asztalra, és eközben kitárulkozó testem látványa egészen közel került Helga arcához. „Nem igazán tudom” – mondta, és rajzoltunk tovább. Amikor az asztalon felhalmozott, telerajzolt lapok tetejére tettem egy újságpapírt, és rá a cipőmet, nehogy egy ajtó vagy ablaknyitás huzata szerteszét röpítse a papírlapokat, olyan kimerült voltam, hogy azt hittem, összecsuclok és elalaszom. A hímvevőm azonban váratlanul megmerevedett, és hiába aludtam volna, makacsul merev maradt. Helga segítette be magába, és most már nem a szemével, hanem széles tenyerével rajzolta körbe a vállamat, hátamat, faromat, lábamat. „Maciejé valamivel nagyobb, de az övé is közepes növésű”, mondta megfontoltan. Pihentünk, nem mozogtunk, figyeltük a makacs farkamat, amely már – még mindig! – akaratom és fáradtságom ellenére merevedett Helga testében. Ujjaim begyével lassan satíroztam a tónusokat az alattam nyugvó testen, hogy jelezzem, nem alszom. „De úgy két-három éve meghízott – Helga megingatta a fejét és javított: – megemberesedett Maciej, és szerintem a farka is megvastagodott azóta. Létezik?” Nem létezik ilyesmi, ez érzéki csalódás, és elal-

szom, dűnnyögtem bocsánatkérően, hogy sorsára hagyom makacsul merev farkamat; „jó”, mondta ez az ismerős, megváltozott asszony, kedvesen, derűsen: „azt hiszem, én is egy keveset. Alszom, de csak egy keveset.”

Másnap egész délelőtt a vázlatokat, rajzokat rendezgettem: mintha álmomban rajzoltam volna őket. Olyan lapok is voltak, amelyekre egyáltalán nem emlékeztem. Az éjszaka folyamán papírra fektettem Helgát kacéran, amint önmagát kellett. Amint közönségesen végignyúlik az ágyon. A falnak dőlve almát majszol. Az volt az érzésem, a sávok, foltok, beléjük rajzolt éles vonalak segítségével még az almába harapó fogak és a majszolás hangjait is megrajzolhattam volna. (Ezeket a majdnem obszcén rajzokat is viszontláthattam később Maciej világháborús lapjában; a menetelő katonákról, katonabakancsokról, katonazenészekről készültek szomszédságában.)

*

A kis park szélén a lombok alatt álltam, az estének az az órája volt, amikor a piactér már kiürül, és a fák lombja alól még látni az égen a lement nap visszfényét.

A manzárd szobám ablaka csillogott, de nem tudtam, mi tükröződik benne, olyan magasán volt. Magasan a fák fölött.

Az eső hirtelen jött, sűrűn zuhogott, a virágok szirmát a földre verte. És egészen hirtelen váltott az eső sűrű, nagypelyhű havazásba. Júniusban

máskor is előfordul jégeső, elsőre úgy néztem a hópelyheket, mintha mindjárt jégzemcsékké alakulnának, a hó hullott tovább nagy, durva pelyhekben, és megállt a fűszálak hegyén, a fák levelein, a virágok szirmain, az eső hűtötte utcácska macskakövein. Ekkor pillantottam meg Juliát, amint jellegzetes járásával sietősen átvág az utcán, a manzárdszobás ház kapuja felé tart, lába gyorsan olvadó nyomokat hagy a járda kövezetére hulló és pár pillanatra összefüggő fehér lepelt képező hópelyheken. Felső ruháját a fejére borította, hogy ne verje az eső és a hó – na meg persze: hogy ne ismerjék fel. Utána iramodtam. A ház kőlépcsőjén hagyott nedves nyomokat követve hamar rájöttem, hogy akit láttam, az nem lehetett Julia.

A manzárdszobában Helga már a székek támlájára teregette elázott ruháit. A talpa nedves nyomokat rajzolt a padlóra.

A járást ismertem fel: Julia lép úgy, mezítláb is, mintha magas sarkú cipőben járna. Helga járása és teste: Juliáé. Leültem, és néztem az ismerős testet, a csak félig ismerős rajzokat, amelyeket – döntöttem – ismerőssé, felismerhetővé fogok tenni.

Helga egy törülközőbe csavarta nedves szőke hajából a vizet, és e mozdulattal bántóan lecsupaszította a sűrű fekete hajú Juliát, akinek – mikor először megláttam – őszes hajszákkal vegyített sötét hajzuhatagába bolondultam bele. A lecsupaszított koponyáról gyorsan lennebb siklaltam a tekintetemet: a combok tövének szőrzete inkább sötétbarna volt mintsem szőke, de Julia kábító,

sűrű, koromfekete bozótjához képest ez is a test tömör anyagára, a húsrá és a koponyacsontra, a szeméremdomb felületére csupaszított meztelenséget sugallta.

Hogy ne csöpögtessem le vízzel a rajzlapokat, én is ledobtam magamról az átázott ruhát, és olyan biztonságérzettel kezdtem rajzolni, mintha fényképeztem volna.

– Meg foglak hágni, Julia – mondtam mellékesen, és miközben nagyon csodálkoztam, hogy ezt mondom, rajzlapot cseréltem, és intettem: forduljon, a hátát akarom rajzolni. A válla fölött derűsen visszanézett, és elnyújtott „mú-ú” hangot hallatott, amire én nem tudtam a választ, és ettől kezdve hallgattunk. Amikor befejeztem a rajzot, a háta mögé léptem, hátulról átöleltem, és csak annyira hajlítottam előre a derekát, hogy ő is nézhesse a manzárdszoba ablakában, hogy mit művelünk a park fái fölé kivetített tükörképünkben. Aztán a fal felé fordultunk, mert bizonyosságot akartam arról, amit éreztem: miközben a hátán vagyok, mintha teljesen szembe volna fordulva velem – így zár egy tökéletes kör –, hogy tovább rajzolhassuk egymást.

*

Önkívületig fokozódó ritmusban rajzoltam az aktokat.

Örömöm, kielégülésem fokát is jelzi az előbbi mondat.

Mintha be se akartam volna fejezni – soha – a sorozatot. Melyet: természeti tüneménynek érez-

tem. Ott volt Julia alakja több száz változatban egy talán rögeszmés, de mégis oly rokonszenves fiatalembernek a világháború első két esztendejében készült rajzain. (Bevallom: a kezdet kezdetén volt egy dilettáns gondolatom. Azon töprengtem – istenem, mennyire szégyellem ma már! –, hogy elképzelem, milyen lehetett Julia 1914-15-ben, és *ezt* rajzolom meg. Minő nyakatekert ostobaság, mily dilettáns gondolatficam! Hová lett volna Julia testének asszonyos teltsége, három gyerek után is megőrzött fiatalos hajlékonysága, melyet még az én profinak igazán nem nevezhető rajztechnikámmal is oly hitelesen megragadott, visszatükrözött Tomasz Nowak mély szenvedély táplálta, őszinte művészete?!)

*

Már a heverőn hanyatt fekvé – amikor pihenni akartam –, akkor is, egyfolytában rajzoltam. Ha a függönyre néztem, a mintáiban különféle alakokat, alakzatokat láttam. Érdekes mód, ezeket hamar elfelejtettem; megesett, hogy képtelen voltam őket újból meglátni a mintákban. Ez bosszantott. Ollóval kockákra, téglalapokra – a szükséges mértani alakzatokra – szabdaltam a függönyt, és a darabjaira ráfestettem – belefestettem, amit kézzel azelőtt (benne) láttam. Helga újabb, azonos mintájú, majd amikor ilyent már nem talált, hasonló mintázatú függönyöket hozott. Kimosta, kivasalta, felrakta az ablakra, és én néztem... ellenfényben, lámpafényben, éberén, félálomban. Felhasználtam, felváltam, átfestettem vagy kilenc

függönyt. Maciej később keretre feszítette, berámázta, és kiállította ezeket a függönydarabokat. Jagusia zsebkendőit és fejkendőit is elkoboztam, azokat is telefestettem.

A padlásszoba heverőjén hanyatt fekve nemegyszer tépelődtem: mi történik, ha lezárulván Tomasz Nowak életműve, Maciej kiállítja fura barátjának az alkotásait? Ha megpillantja magát Julia az 1914-15-ös, lapokban?... Ekkor győződtem meg végérvényesen a sorozat természeti tünetmény mivoltáról. Természeti tünetményt lát majd benne Julia, és mindazok, akik ismerték Juliát, látták őt és...

(Úgy egy évvel később viszontláttam néhány reprodukciót a lapokban. Julia is, a férje is, az ismerősei is láthatták, látták. De soha nem beszélünk erről a természeti tünetményről. Juliával sem. Alakját körüllegte a tünetmény, a titok. Valamit talán sejthetett. Majd minden titkomat felfedtem előtte, de ezt nem. Nem árulhattam el Tomasz Nowakot.)

*

Hamarosan beláttam: Tomasz Nowaknak most már be kell fejeznie életét a Somme-i csatában.

Teljesen kimerülten, hullafáradtan hagytam el Maciejék városát.

Barátomtól szótlánul váltam el. Bensőséges, meghitt búcsú volt.

*

Fáradtan érkeztem vissza Juliához, mintha háborúból, fogságból, menekülésből érkeztem vol-

na. Jobban, érettebben szerettem, mint azelőtt. Érzelmeimben megerősödtem, s ez biztonságot adott; szükségem volt rá! Már képesnek éreztem magam, és sikerült is meggyőzőnöm Juliát – hogy folyamatosan, természetesen viselje el kapcsolatunkat, élete végéig: még négy éven át, 1929-ben bekövetkezett haláláig.

*

Egy ideig még foglalkoztatott Tomasz Nowak. Hónapokig vártam Maciej jelentkezését vagy jelzését. Sokáig késett. Amikor végre megnyitotta galériáját és hívott, már nem volt kedvem (vagy bátorságom?) megjelenni.

A lapokból tudtam meg, hogy Maciej a városnak adományozott Tomasz Nowak életművéből egy állandó kiállításra való anyagot. Ugyancsak a lapokból értesültem, hogy ez az életmű elméleti szempontból is érdekes. Maciej lapjában ugyanis ez a fiatalember több esszé értékű reflexiót közölt a művészetről, a látásról, a látva gondolkodásról, az ember művészi képességeinek végső határaitól.

Hevenyészett, futtában rögzített eszmefuttatások voltak, a pillanat szülte őket, de önmagukban is, a pillanat folytán is érdekesek – írta a sajtó.

Mind több szó esett Maciej lapjáról is, melyben közlési térhez juttatta ama mostoha körülmények között Tomasz Nowakot. A kiállításon a lap fennmaradt, megsárgult példányai közül is szerepelt néhány: amelyekben a művész esszéit nyomtatta ki a szerkesztő: Maciej Kraszocki.

*

1927-ben, tél vége felé, csomagot és levelet kaptam Maciejtől. Mint írta, többek biztatására, szinte „közkívánatra” megpróbálta összegyűjteni a háború idején nyomtatott lapjának példányait. Reménytelen vállalkozás. Hiszen rendszertelenül jelent meg a lap, ha ugyan annak lehet nevezni. Összehajtott, nagyobb falinaptárra emlékeztetett. Címe sem volt. (Akkor ugyanis lapnak számított volna, engedélyt kellett volna szerezni. Így, ha valaki érdeklődött, azt mondhattam: művészkedem, szórakozom – írta Maciej.) A cím helyén nagy betűkkel szedett dátum ékeskedett. Maciej szerint volt olyan hét, amikor sikerült háromszor is megjelentetnie lapját, másik héten egyszer, vagy egyszer sem. A példányszám sem volt mindig azonos. Megesett, hogy csak néhány barátnak juttathatott belőle. Máskor – például Lutek Kusniewicz lakodalma alkalmával – egy egész falunak osztogatott a nevezetes eseményre is (előre!) reagáló számból. Ezért szinte lehetetlen teljes kollektiókat összeállítani. Maciej mégis megpróbálta. Ennek egyik példányát küldte el nekem. Állítása szerint legfennebb kilenc-tíz, ennyire teljes kollektió lehető fel a lapból.

*

Amit Maciej leveléből megtudtam, szinte szó szerint olvashattam a sajtónak adott nyilatkozatában is. Elismételte a szerkesztés, nyomás, terjesztés körülményeit. Megjegyezte, hogy a fejléc helyett szereplő dátum és a lapban olvasható események nem mindig, nem feltétlenül fedik egymást. A körülmények kényszerítő ereje hozta így.

Örömöt akart szerezni Lutek Kusniewicznek, ezért előre betette a lakodalomról szóló tudósítást. Azon a napon ragyogóan sütött a nap, jelentette a cikk. Mikor megjelent a lakodalmon a lappal a kezében Maciej: szemerkélt az eső. Veszedhetnek Kusniewiczék gyerekei, faggathatják a násznép még életben lévő tagjait. A fakult, sárga újságpapíron az áll kinyomtatva, hogy szüleik esküvőjén ragyogóan sütött a nap. Miközben a felnőttek közül sokan úgy emlékeznek, hogy esett az eső. De már olyanok is akadnak – ismerte el Maciej –, akik napsütésre emlékeznek. Ilyen pontatlanságok és tévedések még adódhatnak.

Maciej lapját olvasva olyan érzésem volt, mint amikor emberek – és a saját magam – életét követem: végtelen történetzuhatagokat látok. Úgy olvastam a lapkollekciót, mint szétágazó és mégis összetartozó történet-görgeteget olyan évekről, amelyekben nem születhettek regények.

Maciej görgetege tele regényekkel, kisregényekkel, nagyregényekkel.

A publikáció grafikailag rendkívül vonzó volt. Miként több – méltató – újságcikk is megjegyezte, a szükség, a hátrány olykor előnnyé válik. Az oldalak nincsenek túlszűfolva szöveggel. Tetsetősek, levegősek. Sok a rajz. Akadnak, akik úgy vélik, hogy a kollekció képzőművészeti albummal vetekedik.

*

Egy szuszra végigolvastam Maciej lapgyűjteményét. Imitt-amott egy-egy gyengécske, a *Téli regé-*

re emlékeztető szám. A grafikák, rajzok is feltűnően hiányoznak ezekből a lapszámokból. Eszembe jutott: egy ilyen példányt mutatott nekem Maciej a csónakgyár melletti szállásán. De ezek a gyenge lapszámok is felerősödnek a folyamatos olvasásban. A legesetlenebb hír is: micsoda *háttér!* Micsoda regények!

Maciej mindennel foglalkozott. Hadi eseményekről tájékoztatott, szidta az elmenekülőket, dicsérte a maradókat. Vásárrovatot indított. Ki mit adott el, mennyiért. Mit, hol lehet kapni. Születéseket, ritka mennyegzőket könyvelt el. A félig üres város és a környező falvak mindennapjaiból ragadt ki töredékeket, eseményeket. Legszívesebben a lovakkal foglalkozott. Több számon át a katonalovak terjesztette rüh kezelésének népi gyógymódjait ismertette. Halász- és vadásztörténetek, kutyák csodálatos tettei (gazdáik hiteles elbeszélésében) meg más effélék.

A kritika különben nem e – számomra annyira érdekes – háttérrel méltányolta, hanem Tomasz Nowak szövegeit és rajzait. Maciej nagyon ötletesen helyezte el, társította őket. A vásárrovatban a hírek mellett a város piaca: a főtér épületei, a katedrális, a torony, kofák, piaci kavargás (egészen egyszerűsített, ma úgy mondanák: modern megközelítésben; pedig a háború előtt születtek ezek a rajzok!), kutyák, kiskutyák, szekerek, bárányok, lovak, tehenek. Maciej a csikókat külön oldalon közölte. Szerkesztőségi jegyzetben méltatta, hogy valaki végre csikókhoz méltóan látja és láttatja a csikókat.

A versek mellé is mindig rajzot tördelt.

A *versek*. Valóban merészek, eszesek, provokálóan mellbeverőek. Ritkán emlékszem versekre. Igaz, ritkán is olvasok verset. De ennek a kamasznak a *Gecsemánia* című, groteszk epigramma-lánca megmaradt az emlékezetemben. Ilyenszerű versikék voltak:

*Koponyám hegyén
keresztbe leng a haj*

Borzongató portrészor volt. Valahogy így fejeződött be:

*koponyám hegye egyszer
megtisztul
megőszülnek és
elhullanak a kereszték*

Cím: *Ilyennek születünk...* Tudtommal még senki sem vetette Maciej szemére, hogy nem illusztráltatta ezeket a különös verseket. Én azonban sajnálom, hogy Tomasz Nowak nem olvasta – vagy olvasta? – őket. Sajnálom, hogy nem társított rajzot hozzájuk. A költő személyéről Maciej sem tudott nyilatkozni. Egyik osztálytársa, közmegebecsülésnek örvendő, sikeres borkereskedő közvetítette a rendkívül tehetséges kamasz, Zygmunt Krzysztón verseit. A kitűnő üzletember homályos, fájdalmas érzelmi okokra hivatkozva megtagadta a költő személyének, kilétének felfedését. Legalábbis egyelőre. Talán ez a gyerek is eltűnt az első világháború forgatagában?

Maciej lapja, Tomasz Nowak életműve, a Zygmunt Krzysztón álnéven közlő csodagyerek (cso-

dakamasz) versei – ma már mind-mind általánosan elismertek.

A lapban közölt folytatásos regény (bizonyos Marcin Bratny műve) értékét még vitatják. Bevalom, én ezt a nagyregényt érzem a publikáció fő erősségének. Egy családról szól. Szorosan vett cselekménye nincs. Ezért „folytathatta” bármikor, bármelyik lapszámban a szerző, olvashatta akár összevissza az olvasó.

Ebben a családban az történt, ami minden közönséges családban. Az író jelez egy időpontot, egy helyszínt, említ egy szereplőt, és máris mesél. Egy másik részletben az elmesélt – vagy még csak ezután elmesélendő – rész akár félmondatnyi utalásához kapcsolódva mesél tovább. Bárhol kezd, bárhol végzi, mindig ugyanazt meséli-írja: egy lengyel család véget nem érő történetét. Az olvasó bárhol bekapcsolódhat, annyi benne a minden családban fellelhető közös élményalap. Soha nem olvastam regényt, melynek egy-egy részletében ennyire benne lenne: az egész – a térképeken akkor éppen nem létező, megszüntetett Lengyelország, amely sok millió ember agyában – mégis létezett.

*

Mellbevert, nagyon tetszett nekem az ismeretlen Marcin Bratny folytatásos regénye. De mindezek előtt: rosszul esett, hogy nem tudtam a létezéséről. Rosszul esett, hogy nem mondta nekem Maciej, félszóval sem említette, valakinek folytatásos regényt kellene írnia a lapjába. Nem értem.

Amíg nem értem, addig rosszul esik. Egyszer talán megértem ezt is?

Maciej lapja nemrégiben megjelent hasonmás kiadásban. Mindenfélét írnak róla. A munkatársakról. A művekről. Ez egész vállalkozásról. Folyik a vita, elemzés, találgatózás. Maciej nem nyilatkozik. Úgy tűnik, már nem érdekli ez az egész jelenység, amelynek – Maciej szerint – Tomasz Nowak egy fejtegetésében, még 1916 elején nevén nevezte a lényegét. Kimondta, ami a valóság: a harsány avantgarde irányzatok, illuzórikus ideológiák fűlsiketítő zajában, és nagyon is valóságos háborús ütközetek *kimerítő* és megsemmisítő süvítésében volt egy, nem klasszikus, nem megrögzött, nem maradi, hanem különös erővel, megfeszített akarrattal kipréselt, s ezért furának tűnő köznapi hang. Egy arrière-garde folyóirat. Maciej hallgat. Akár írásban, akár szóban kérdezik, már nem magyaráz, nem adatol, nem kommentál, csak annyit válaszol: „Kimerítve!” Most a kaktuszaival kísérletezik. Úgy hírlik, övé Lengyelország – ismét létezik a térképeken Lengyelország! –, sőt egész Kelet-Európa egyik leggazdagabb kaktuszgyűjteménye.